
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Reyes Castillo, Àlex; Empain, Joanna, dir. La coeducació, una eina per abordar els estereotips de gènere i l'orientació sexual. 2020. 52 pag. (896 Grau en Educació Primària)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/234251>

under the terms of the license

TREBALL FINAL DE GRAU

La coeducació, una eina per abordar els estereotips de gènere i l'orientació sexual.

Alumne: Àlex Reyes Castillo

alex.reyes@e-campus.uab.cat

Tutora: Joanna Empain

joannagenevieve.empain@uab.cat

Departament de Didàctica de l'Expressió Musical, Plàstica i Corporal

Grau Educació Primària

Facultat de Ciències de l'Educació, 29 de maig de 2020

Principalment, m'agradaria agrair a la meva família el seu suport, preocupació i estima durant l'elaboració del treball. A les meves amistats per haver-hi aguantat les llargues converses relacionades amb la recerca.

En segon lloc, vull compartir part del mèrit d'aquest estudi amb la meva tutora, Joanna Empain. Gràcies per guiar-me, aconsellar-me i supervisar cada pàgina escrita. Gràcies perquè haver-me transmès il·lusió i ànims.

Finalment, haig d'agrair la implicació de diferents professionals relacionats amb l'àmbit de la recerca. Aquest treball ha fet que m'engresqui i vulgui seguir relacionat amb l'objectiu de proporcionar als infants una educació en perspectiva de gènere.

Ei, i gràcies a tu, que d'una manera o d'una altra, has acabat llegint aquest treball de final de grau. Haver-te interessat pel tema dóna sentit i utilitat a totes les hores que l'he dedicat.

Índex

Resum.....	5
1. Introducció i definició del projecte.....	7
2. Marc teòric.....	9
2.1 Conceptes principals sobre la construcció social del gènere.....	9
2.1.1 Què és l'homofòbia i com s'expressa?	12
2.1.2 L'assetjament escolar per homofòbia i transfòbia i la resposta dels centres educatius.....	13
2.2 Els estereotips de gènere i la cultura visual.....	15
2.3 Ens endinsem en la Teoria "queer"	17
2.3.1 La crítica a la metafísica de gènere i el model performatiu-teatral de Judith Butler.....	17
2.3.2 L'era farmaco pornogràfica, el posmoneyisme i el model biodrag de Preciado.....	19
2.4 La teoria queer a l'aula.....	20
2.4.1 La coeducació com a eina essencial.....	20
2.4.2 La perspectiva LGTBI+ a l'aula.....	24
3. Anàlisi dels projectes seleccionats.....	25
4. Discussió dels resultats.....	37
5. Conclusions.....	41
6. Consideracions finals.....	43
7. Glossari.....	45
8. Referències Bibliogràfiques.....	47
9. Annexos.....	52

Dedicat a tots aquells que continuen volent ser diferents i que
lluiten contra aquells que desitgen que siguem iguals.

Albert Espinosa

Me gustan las gentes que ven la vida con ojos distintos de los demás,
que consideran las cosas de otro modo que la mayoría.

Carmen Laforet

Resum: El propòsit d'aquest treball de fi de grau no és un altre que donar a conèixer dos projectes coeducadors nascuts a la ciutat de Barcelona i com aquests treballen el desaprenentatge dels estereotips de gènere a partir d'una mirada crítica, reflexiva i feminista del món. L'escola és una institució de transformació social i gràcies a projectes com els estudiats, els infants poden adquirir diferents maneres de mirar i entendre el món que ens envolta, deixant enrere els prejudicis i els estereotips de gènere dominants a la societat actual. És per això, que el model de coeducació presentat té en compte la cultura visual que ens envolta, a més del tractament i l'adquisició dels estereotips de gènere. A més, cerca estratègies des de la igualtat per tal obtenir una educació que possibiliti la visibilitat i normalització de grups socials invisibilitzats al llarg dels anys i que en l'actualitat encara continuen, a causa de la societat heteropatriarcal en la qual ens trobem immerses. Aquesta realitat té conseqüències directes i comporta des d'imposicions de rols a limitacions de llibertats individuals. La finalitat d'aquesta recerca no és un altre que tractar un àmbit de qüestionament social actual i contribuir, tant com sigui possible, en l'educació en perspectiva de gènere.

Paraules clau: coeducació, estereotips de gènere, LGTBI+, desaprenentatge, cultura visual, mirada.

Resumen: El propósito de este trabajo de fin de grado no es otro que dar a conocer dos proyectos coeducadores nacidos en la ciudad de Barcelona y como estos trabajan el desaprendizaje de los estereotipos de género a partir de una mirada crítica, reflexiva y feminista del mundo. La escuela es una institución de transformación social y gracias a proyectos como los estudiados, los niños pueden adquirir diferentes maneras de mirar y entender el mundo que nos rodea, dejando atrás los prejuicios y los estereotipos de género dominantes en la sociedad actual. Es por ello, que el modelo de coeducación presentado tiene en cuenta la cultura visual que nos rodea, además del tratamiento y la adquisición de los estereotipos de género. Además, busca estrategias desde la igualdad para obtener una educación que posibilite la visibilidad y normalización de grupos sociales invisibilizados a lo largo de los años y que continúan en la actualidad, debido a la sociedad heteropatriarcal en la que nos encontramos inmersas. Esta realidad tiene consecuencias directas y conlleva desde imposiciones de roles a limitaciones de libertades individuales. La finalidad de esta investigación no es otro que tratar un ámbito de cuestionamiento social actual y contribuir, en lo posible, en la educación en perspectiva de género.

Palabras claves: coeducación, estereotipos de género, LGTBI+, desaprendizaje, cultura visual, mirada.

Abstract: The purpose of this final degree project is none other than to present two co-educational projects born in the city of Barcelona and how they work the unlearning of gender stereotypes from a critical, reflective and feminist perspective of the world. The school is an institution of social transformation and thanks to projects such as those studied, children can acquire different ways of looking at and understanding the world around us, leaving behind the prejudices and gender stereotypes that dominate today's society. That is why the co-education model presented takes into account the visual culture that surrounds us, as well as the treatment and acquisition of gender stereotypes. In addition, it seeks strategies from equality in order to obtain an education that enables the visibility and normalization of social groups invisible over the years and that still continue today, due to the heteropatriarchal society in which we are immersed. This reality has direct consequences and leads from the imposition of roles to the limitations of individual freedoms. The purpose of this research is none other than to address an area of current social questioning and to contribute, as much as possible, to education from a gender perspective.

Key words: co-education, gender stereotypes, LGBTBI+, unlearn, visual culture, look.

1. Introducció i definició del projecte

El meu treball de fi de grau es titula: La coeducació, una eina per abordar els estereotips de gènere i l'orientació sexual. Mitjançant aquesta recerca pretenc investigar el paper de la cultura visual en la construcció dels estereotips de gènere a partir de dos projectes innovadors en la ciutat de Barcelona com són les escoles Rainbow i la cooperativa Fil a l'agulla. L'objectiu principal d'aquesta recerca és veure com aquests dos projectes coeducadors treballen els estereotips de gènere, i com la cultura visual influeix en la seva construcció. D'una banda em permetrà investigar sobre els orígens i evolució de la coeducació, i d'altra banda sobre l'origen i història d'aquests dos projectes. A la vegada, podré comprovar si la Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgèneres i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia es té en compte en els dos projectes escollits. Al llarg d'aquest procés d'investigació podré indagar com la cultura visual és clau en la construcció d'estereotips i com des dels dos projectes desmunten aquestes imatges apreses socialment.

La realització d'aquest treball de fi de grau, ha coincidit amb la crisi mundial desencadenada per la pandèmia de la COVID-19, el que ha fet que hagi de reubicar la direcció i els objectius de la recerca. Arran del confinament, les dues escoles immerses en el projecte Rainbow que em van donar el vistiplau per participar en aquesta recerca, no han donat resposta a la iniciativa de fer entrevistes per correu electrònic i/o plataformes de virtuals. De la mateixa manera l'Associació de Famílies Lesbianes, Gais, Trans, Bisexuals i Intersexuals de Barcelona, de la qual no he rebut cap feedback dels diversos correus electrònics enviats. És per això, que finalment la recerca ha estat més enfocada a l'anàlisi dels recursos que ofereixen les dues associacions en les seves pàgines webs envers el tractament dels estereotips de gènere. La selecció d'aquest tema ha esdevingut motivada pels beneficis que puc aportar al col·lectiu LGTBI+, del qual formo part. Els resultats d'aquest treball i l'experiència d'aquesta vivència em podran donar un seguit de coneixements i estratègies com el fet de tenir present un llenguatge no sexista, ser conscient de la socialització de gènere dels infants, ser capaç de dur a terme una gestió més adient tenint present la diversitat de l'aula, conèixer millor conceptes del mateix col·lectiu LGTBI+, ser conscient dels beneficis de la coeducació, de l'escolta activa, etc. Aquest seguit de qüestions em faran créixer en l'àmbit personal i professional modificant el meu tarannà en la meva futura incorporació com a docent en un centre educatiu.

És essencial, que des d'edats primerenques l'escola complementi les carències de la societat actual considerada com l'era de la informació, entesa pel filòsof Guy Debord (1967), com la societat de l'espectacle. Aquesta idea de societat en la qual els processos de representació actuen com a productors de la realitat, com la mirada pròpia pot ser crítica anant més enllà del fet únicament visible i com la imatge pot arribar a representar l'estatus social d'una persona. Tal com diu Debord "La realitat sorgeix a dins de l'espectacle i l'espectacle és real" (p.8). D'aquí de la importància de mostrar diferents models, del diàleg i del debat per tal que els infants coneguin la diversitat present al món actual. Amb aquest treball vull ressaltar la importància del Projecte Rainbow i de Fil a l'agulla, ja que gràcies a la

seva implementació es permet dotar als infants d'ulleres que els permet experimentar i descobrir mirades diferents, allunyades dels judicis de valor, dels prejudicis i dels estereotips.

És cert, que aquests últims anys està havent-hi un fort moviment de col·lectius com l'LGTBI+ i el feminista, els quals reivindiquen una igualtat en drets i oportunitats en les seves vides. En l'actualitat, és un tema rellevant i d'importància a escala global el que fa que pugui trobar material divers referent al tema a estudiar. Hi ha nombrosos estudis i reflexions sobre temes relacionats sobre el sexe, l'orientació sexual i el gènere en l'àmbit internacional però a escala de país i en concret de la ciutat de Barcelona sí que he trobat que no s'ha escrit molt sobre el tema. Pel que fa a la cultura visual, si és cert que hi ha estudis però en menor quantitat que estiguin relacionats amb la construcció d'estereotips, que és el que vull evidenciar en la meua recerca. En relació amb els dos projectes que analitzo, d'una banda l'escola Rainbow, existeix la pàgina web oficial dirigida per l'Associació de Famílies Lesbianes, Gais, Trans, Bisexuals i Intersexuals en la qual consten les motivacions d'aquest projecte, el programa i les seves fases d'implementació, les escoles adherides i una sèrie de recursos com són els materials didàctics per infantil i primària. D'altra banda la cooperativa Fill a l'agulla, que també disposa del web oficial, s'expliciten els motius de formació d'aquesta, les formacions i els diferents recursos. Més endavant ens endinsarem en els dos projectes esmentats i s'explicarà més detingudament cadascun, en concret la relació amb la construcció d'estereotips de gènere, el filtratge que realitzen de la cultura visual de l'entorn i el resultat final de la imatge construïda en relació amb els estereotips de gènere i a l'orientació sexual.

Per acabar, el meu treball de final de grau permetrà d'una banda, unificar el coneixement sobre la cultura visual, els estereotips de gènere en el marc de dos projectes de petita escala com són el projecte d'Escoles Rainbow a Catalunya i el projecte Fil a l'agulla. Sent aquesta, una oportunitat única d'aprendre a fer recerca i anàlisis a partir de la diversitat de fonts. A més, com a resultat final de la recerca hi haurà un recull de teories, de pràctiques, és a dir, una espècie de guia, del qual un centre educatiu hauria de ser i fer per tal de realitzar una educació igualitària pel que fa al gènere. A partir de pràctiques educatives com per exemple, la coeducació, amb l'objectiu de visibilitzar als que fins ara eren invisibles, contribuint a millorar la realitat de la comunitat LGTBI+ en la societat. Les persones lectores no han d'esperar d'aquesta recerca una exposició clara sobre com eliminar els estereotips de gènere, sinó, a partir dels mecanismes que generen els estereotips de gènere, mecanismes presents en la cultura visual que ens envolta, i del treball a partir d'aquesta dels estereotips es podrà evidenciar els beneficis que pot comportar aquests canvis i incorporacions en l'educació i en la societat futura.

2. Marc teòric

El marc teòric que es presenta a continuació està realitzat amb l'objectiu de ser una guia per a la persona lectora. Un aprofundiment de manera clara i ordenada dels conceptes que es relacionen i són presents quan es parla d'educació amb perspectiva de gènere i de coeducació. A més, aquestes explicacions no queden aïllades, sinó tot el contrari, són fonamentades a partir d'autores i autors de referència en l'àmbit d'estudi. En primer lloc, realitzaré una explicació introductòria de conceptes bàsics per tal d'entendre la construcció social del gènere, diferenciant conceptes que socialment els seus significats poden haver estat alterats. Aquesta immersió ens permetrà endinsar-nos més endavant en els models exposats per Butler (2006) i Preciado (2008), sent les persones escollides de referència per donar explicacions sobre la construcció social del gènere en aquesta recerca. Seguidament trobarem l'explicació de què és l'homofòbia, com aquest rebuig s'expressa, quines són les persones afectades i com és dona a tots els àmbits de la societat, incloent-hi a les institucions escolars i com aquestes donen resposta o haurien de donar en aquestes situacions de discriminació. Un altre àmbit d'importància en la recerca, és el de l'explicació dels estereotips de gènere i la influència de la cultura visual en relació amb la construcció estereotipada dels individus, depenen de la societat en la qual desenvolupin la seva socialització. Per últim, es presenta l'evolució de la coeducació i com s'entén avui dia, prenent com a referents a Bou, Casanovas, Carro i Monsech (2013). A més, de fer una immersió en el que segons Roig (2020), seguint el model de coeducació, és l'educació en perspectiva LGTBI+.

2.1 Conceptes principals sobre la construcció social del gènere

Per començar a parlar sobre la construcció social del gènere, cal aclarir i desgranar tots els conceptes que s'interrelacionen en la seva composició, ja que els seus significats són diferents. Aquest llistat de conceptes són els que he considerat en un primer moment com a essencials per entendre tot el cos de la recerca que es desenvolupa al llarg del treball. La reflexió la fonamento amb la filòsofa i teòrica feminista Judith Butler i com ella defineix i entén els conceptes següents: diversitat sexual, sexe, gènere, orientació sexual, identitat de gènere i expressió de gènere.

La **diversitat sexual** és un concepte molt relacionat amb el sexe i el gènere, amb l'orientació sexual i la identitat de gènere de les persones. Es tracta d'un tema molt complex, tenint en compte la multitud de termes que engloben aquest camp conceptual. D'aquesta diversitat es forma el col·lectiu LGTBI+¹, on cada sigla té un significat diferent i engloba a un grup de persones en particular: Lesbianes, Gais, Trans, Bisexuals i Intersexuals.

Considerant el col·lectiu LGTBI+ com una minoria social, si desglossem aquestes sigles i ens endinsem en cadascuna d'elles podem veure com d'una minoria en surt una altra encara menor. He volgut aprofundir en dos conceptes, pel que fa al desconeixement social i el personal. A més, com a educador

¹ Glossari, pàgina 44

considero essencial, que els professionals coneguin les diferències i parlin amb propietat per tal de deixar d'invisibilitzar a col·lectius i normalitzar termes que fins ara han estat considerats com a tabús.

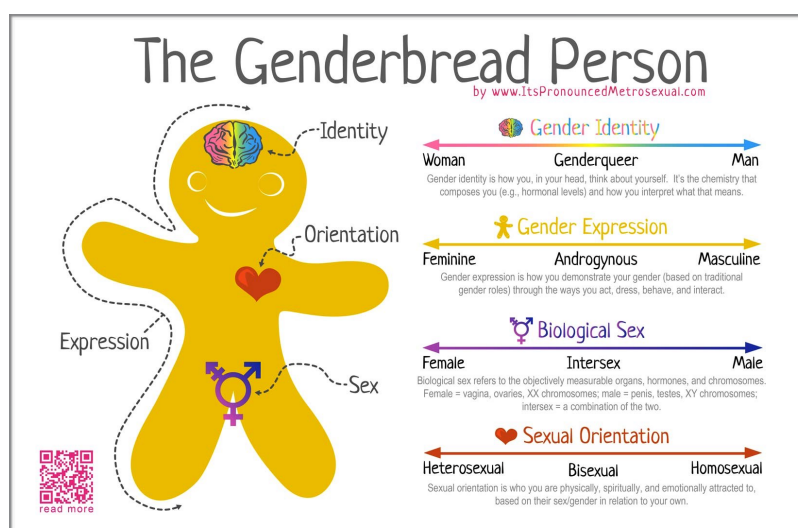
- Trans: Són les persones que no s'identifiquen amb el gènere que se li va assignar en néixer. Poden estar sotmeses a una intervenció quirúrgica o a una transició social tenint l'aparença física del sexe contrari. (Butler, 2004).
- Intersexuals: Són les persones que neixen amb discrepàncies entre el seu gènere i els seus genitals. Posseeixen característiques genètiques i fenotípiques pròpies de mascle i de femella. En la societat actual no són compreses, i la mostra està per exemple a Espanya, on les famílies quan neix un nadó tenen menys de vuit dies per decidir quin gènere binari l'atribueixen, el que pot arribar a ocasionar un desajust psicològic al no reconèixer's a un mateix en el gènere que els progenitors van decidir (Butler, 2004).

És important distingir com a persones professionals de l'educació els conceptes, **sexe** i **gènere**, ja que tenen una etimologia i un significat diferenciat. Quan et refereixes al sexe estàs parlant d'una condició biològica i quan parles del gènere a una construcció social. Judit Butler (2004) en realitza un seguit de concrecions. D'una banda, defineix el sexe com una condició biològica de les persones derivada directament amb el naixement, ja que podem néixer mascle o femella i en alguns casos intersexual. D'altra banda, el concepte de gènere es refereix als rols construïts socialment que determinen certs comportaments i actituds a cadascun dels gèneres masculins i femenins. Aquest binarisme de gènere ocasiona que depenent de la societat el sistema faci que aquest gènere tingui una identitat, una l'expressió establerta, respectada i unes altres de rebutjades. Socialment existeix un domini d'un gènere sobre l'altre que segons Marina Subirats (1990), constitueix la base d'un ordre jeràrquic, que determina les posicions dels individus al marge de les seves capacitats específiques, i que s'ha denominat "el patriarcat". Aquesta dominació manté la divisió sexual del treball i estableix una separació depenen del gènere. D'una banda tindríem els treballs de producció assignats al gènere masculí, i d'altra banda els de reproducció assignats al gènere femení. Aquesta divisió sexual del treball, ha estat segons experts el que ha fet possible el model econòmic actual (Beck, 1998).

Coll i Vidal (2013), matisen les categories de sexe i gènere, entenent que la mateixa diferència biològica és construïda socialment a través d'un procés històric i social. Per tant, la diferència sexual, que fins ara ens semblava indiscutible, no és només un fet anatòmic sinó també un fet construït i pensat socialment. Des d'aquesta perspectiva concebem l'ésser humà com un continu en el qual en un extrem hi hauria l'home i la dona, al llarg del qual cada persona estarà situada en un punt diferent. És així, com a éssers és fonamental respectar la mateixa identitat sexual, és a dir, la identificació que realitza cada persona en relació amb si mateixa a l'hora de considerar-se com a home, com a dona o en un transit entre ambdues categories. Aquest respecte de la lliure elecció de la identitat sexual, considerant la premissa de la importància de ser i sentir-se éssers lliures i sense limitacions imposades socialment.

L'**orientació sexual**² és independent del sexe biològic o de la identitat de gènere. Es refereix a la capacitat de cada persona a sentir-se atret tan sexual com efectivament per persones d'un gènere diferent del teu, del mateix o de més d'un gènere. En canvi, la **identitat de gènere** es refereix a la forma amb què les persones es defineixen en relació amb el seu gènere assignat, i amb els rols establerts per part de la societat. Segons Córdoba (2003), són els actes de reconeixement pel qual el subjecte és interpel·lat i s'identifica amb allò amb el que s'ha ensenyat a identificar-se. Aquesta identitat reconeguda es binària i pot ser masculina (home) o femenina (dona). A més, Laclau (1990), afegeix com tota identitat és un efecte d'una relació de poder en la qual determinades possibilitats són reprimides o excloses per poder reafirmar i establir unes altres. És llavors, quan tindríem unes maneres de ser i fer i si els individus no les realitzen, són considerats dissidents, éssers estranys i seran penalitzats amb actes d'exclusió i rebuig.

Per últim, caldria fer esmena a l'**expressió de gènere**, és a dir, aquell comportament social de la persona, independentment del sexe de naixement i de la seva identitat sexual. Aquesta expressió respondrà als rols culturals atribuïts a cada gènere, com en la forma de vestir, d'expressar-se, en les aficions, etc. Aquesta expressió no s'admet de la mateixa manera de forma simplista, ja que la realitat existent mostra com la intensitat és la clau en la identitat de gènere. Tal com diu Foucault (1980), "la cultura és entesa com un producte de relacions de poder i cadascuna de les expressions és una manifestació del seu exercici". El filòsof francès amb la teoria sobre el poder i el gènere en demostra la seva interrelació, el que ocasiona que les expressions de gènere estiguin influenciades en l'àmbit individual per creences estereotipades que reforcen encara més aquestes relacions de poder. Posteriorment la filòsofa americana Judith Butler s'inspirarà en Foucault per elaborar el model performatiu-teatral, en el qual ens endinsarem més endavant.

Imatge 1: The Genderbread Person.

² Glossari, pàgina 44

La imatge anterior realitza una síntesi de tots els conceptes explicats fins ara. L'autor, Sam Killermann, advocat, activista expert en justícia social, en gènere i en sexualitat va dissenyar la persona "Genderbread", inspirat amb la galeta de gingebre, per tal de ser un recurs didàctic que permetés la divulgació i entesa dels conceptes d'identitat, d'orientació, sexualitat i d'expressió. A més, relaciona els conceptes amb la part del cos amb la que s'identifica, com és el cervell i la identitat de gènere, el cor i l'orientació sexual, els òrgans sexuals i el sexe biològic, els moviments que podem realitzar amb el cos amb l'expressió de gènere. És per això, que degut a la complexitat dels conceptes explicats he cregut adient acabar amb l'aportació visual i aclaridora de Killermann.

2.1.1 Què és l'homofòbia i com s'expressa?

En ser un treball explícitament relacionat amb el tractament del gènere i particularment amb el col·lectiu LGTBI+ he cregut necessari dedicar un apartat de la recerca a l'explicació d'una problemàtica que persisteix encara avui dia a la societat com és l'homofòbia i les conseqüències que ocasiona en l'àmbit de llibertats individuals de les persones.

Segons el document realitzat per l'Institut de la Dona i per a la Igualtat d'Oportunitats l'any 2015, el concepte de fòbia fa que puguem pensar que l'homofòbia es tracta d'un rebuig psicològic o afectiu de caràcter personal i irracional que els éssers humans no podem controlar. En realitat, es tracta d'un prejudici social, construït culturalment i interioritzat a través de la socialització. És així com, l'homofòbia es dirigeix a les persones que posen en qüestionament el sistema sexe/gènere, les dones i els homes que no encaixen en l'heteronormativitat o que no segueixen els rols de gènere majoritaris. Fins ara la societat, hem estat educats majoritàriament pel rebuig cap a les persones que són o semblen homosexuals, pel fet de sortir-se dels patrons estandarditzats. Per tant, l'homofòbia afecta a tota la societat, ja que limita el lliure desenvolupament del nostre potencial com a persona. L'homofòbia pot expressar-se des de l'exclusió, el rebuig, fins a la violència verbal o física, amb un trist ventall de possibilitats, que inclouen des de la burla, l'insult, la ridiculització, els mots, els robatoris, l'assetjament a través de les xarxes i l'agressió física i/o sexual.

Existeixen cinc formes de manifestacions homofòbiques tal com (Borillo, 2001) i (Pichardo, 2009) concreten en els seus estudis. He agafat com a referència les interpretacions d'aquests autors per l'àmplia mirada en la definició i concreció de les conductes homofòbiques.

- Cognitiva: L'homofòbia pot expressar-se en pensaments i elaboracions teòriques. Pensar que l'homosexualitat, la bisexualitat o la transsexualitat són antinaturals, creient que les persones LGTBI+ no haurien de tenir els mateixos drets que el resta d'humans, etc.
- Afectiva i Liberal: S'expressa a través de sentiments de rebuig, fàstic cap a les persones que són o semblen LGTBI+. És un tipus d'homofòbia que a vegades passa desapercibuda, ja que consisteix a dir que els espais públics haurien de ser exclusivament heterosexual i que l'afectivitat entre persones

del mateix sexe hauria de realitzar-se en espais íntims, considerant aquestes mostres d'afecte com una provocació o falta de respecte.

- Conductual: Quan l'homofòbia que pot ser cognitiva o afectiva, s'expressa en actes de rebuig i exclusió, parlem d'homofòbia conductual.
- Institucional: Quan el rebuig forma part de les normes i el funcionament quotidià de les institucions (estats, polítiques públiques, empreses, etc).

Tenint en compte les interpretacions de les diferents formes d'homofòbia plantejades per Borillo (2001) i Pichardo (2009), podem observar que ens trobem davant una forma de pensar, sentir i/o comportament que igual que s'aprèn es pot "desaprendre" i de la qual podem deixar anar tant individualment com col·lectivament. Segons els autors, aquesta deconstrucció és possible tal com veurem que s'està observant en projectes com el de les escoles Rainbow i també en el de Fil a l'agulla que coneixerem més endavant. Per això cal, que les institucions garanteixin un esperit democràtic, de respecte, una coeducació, a més d'una visibilització del col·lectiu LGTBI+, perquè facin que aquests sentiments de rebuig cap a allò que fins ara no era estandarditzat passi a ser-ho. És a dir, l'homofòbia pot ser erradicada de la nostra societat, però hem de ser conscients que totes i tots hem sigut educats en el sexisme i en l'homofòbia. Aquestes actituds han d'abordar-se no només des de l'àmbit social o des de les escoles sinó també en l'àmbit personal realitzant un procés d'introspecció com a professionals de l'educació. En el cas del projecte Rainbow, es dona molta importància a la formació de mestres, ja que és aquí, on hi ha feina a fer. Cal desconstruir una educació amb uns estereotips determinats i tornar a muntar un seguit d'engranatges lliures de prejudicis.

2.1.2 L'assetjament escolar per homofòbia i transfòbia i la resposta dels centres educatius

Són diverses les fonts governamentals que denuncien l'homofòbia existent a la societat actual. Segons l'Organització de les Nacions Unides per l'Educació, la Ciència i la Cultura (2016), "l'assetjament escolar per homofòbia és un problema universal". A Espanya, un estudi realitzat l'any 2015, pel Ministeri de l'Interior, va fer pública que la gran part dels delictes d'odi que tenen lloc al nostre país es deuen a l'orientació sexual o a la identitat de gènere, superant als delictes per motius d'etnicitat, diversitat funcional, etc. Això ocasiona en l'àmbit personal de les persones afectades, un malestar psicològic, disminuint l'autoestima i el desenvolupament emocional, generant sofriment, por i per últim posant en risc la integritat corporal de les víctimes. Els infants que pateixen un assetjament per homofòbia i transfòbia pateixen un rebuig en tots els moments i espais de sociabilitat de les seves vides quotidianes. Des dels centres educatius, als carrers, als mitjans de comunicació, als grups d'amistat, en associacions esportives, en centres religiosos, en grups polítics, etc. Com en el cas de la violència de gènere, les víctimes dubten si compartir-ho amb les famílies, per por al rebuig per part d'aquestes. Tal com afirmen al document "Abrazar la diversidad: propuestas para una educación libre de acoso homofóbico y transfóbico, (2015)", a les escoles es produeix l'anomenat "contagi de l'estigma" és la por

del grup d'iguals de donar suport a les víctimes per por que també se'ls identifiqui amb aquest grup i puguin patir les conseqüències de formar part, com per exemple, patir l'exclusió.

A les institucions escolars és una realitat la persistència de l'insult de caràcter homòfob i transfòbic. Aquesta normalització de l'homofòbia no pot continuar persistint als centres educatius i el primer que cal fer és tallar d'arrel el rebuig, l'insult cap a les persones que surten d'aquesta heteronormativitat acceptada. És per això, que els equips directius i els docents com a responsables de l'educació han de trencar amb l'herència d'un passat homòfob evitant així la seva perpetuació. Els centres han d'aprofitar les situacions en les quals es produeixen aquest tipus de conflicte i veure-ho com una oportunitat educativa per treballar la diversitat i la convivència. Els docents han de ser capaços de transformar les dinàmiques discriminatòries i gestionar la diversitat present a l'aula. Com a societat actual diversa, cal fer veure a les futures generacions que podem ser una societat millor sense discriminacions i abusos que generin sofriment, desigualtats i conflictes.

Tal com exposa Mindell, Arnold (2004):

Per arribar a transformar les dinàmiques de discriminació i viure la diversitat com una riquesa, cal que ens comprometem a seure en el foc del conflicte i desenvolupar en cadascuna de nosaltres la capacitat d'escoltar i donar la benvinguda a totes les veus i formes d'expressió.

A Catalunya existeix la Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia. Aquesta va ser aprovada amb l'objectiu de desenvolupar i garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i evitar així situacions de discriminació i violència, per a assegurar que a Catalunya es pugui viure la diversitat sexual i afectiva en plena llibertat. Concretament el quadern de legislació remarca:

[...] En l'àmbit de l'educació s'han regulat qüestions perquè en tot el sistema educatiu, com ara en els continguts dels materials escolars, en les activitats esportives escolars i en les de lleure infantil i juvenil, en els recursos formatius o en la formació de mares i pares, es tingui en compte la diversitat afectiva i sexual i s'eviti qualsevol tipus de discriminació, i perquè es disposi de mesures de prevenció i actuació contra l'assetjament de què puguin ésser objecte les persones LGBTI+ en el medi escolar. [...]

És d'aquesta necessitat de canvi en les escoles, des d'on han nascut els projectes de centre en perspectiva amb perspectiva de gènere, les noves metodologies, les comissions de gènere, amb l'objectiu principal de realitzar canvis estructurals, curriculars i de visibilització per tal de modificar la cultura escolar homòfoba, que no deixa de ser un reflex de la societat actual. De fet, totes les agrupacions han sorgit per donar resposta a la manca de mitjans de formació i de canvi per part de les institucions.

2.2 Els estereotips de gènere i la cultura visual

És essencial evidenciar els estereotips de gènere que segueixen perpetuant-se arrelats a la nostra cultura i model de societat. Aquests estereotips no deixen de ser una repressió per a molts éssers, ja que marquen la manera de ser i fer en el seu dia a dia. El terme de cultura visual, és un àmbit d'estudi relativament nou i ampli, el qual des d'un posicionament crític i feminista ajuda en la construcció i la no perpetuació dels estereotips de gènere. Seguint el que diu l'autor Hernández (2012), les imatges no es configuren des d'un posicionament essencialista sinó que adquireixen sentit més enllà de la seva materialitat i circulació, mitjançant els efectes que produeixen sobretot en les construccions d'identitat i de la subjectivitat de les persones que ho visualitzin. Per tant, estaríem parlant d'un imaginari cultural, d'una forma de mirar el món, a un mateix i a les imatges que ens envolta. Segons Caballero (2014), la cultura visual pretén englobar, en un únic concepte, totes aquelles realitats visuals, ja siguin del tipus que siguin, però que cada cop tenen un paper més important a la nostra cultura. Així que a les categories tradicionals com la pintura, l'escultura i l'arquitecturista s'han sumat en l'actualitat la fotografia, el cinema, la moda, la publicitat, el teatre, el còmic, el grafiti, etc. Aquesta preocupació actual per qüestions de gènere s'ha convertit en un espai de contestació i resistència, a més, d'un temps de reflexió (Caballero, 2014). Per tant, la cultura visual, és el resultat conceptual de la cultura popular, dels artefactes que en genera la mateixa societat, i com després podem mirar les creacions. Aquesta manera de mirar, variarà depenen dels referents i del capital cultural de cada persona, però està clar que influeix en la manera de poder entendre el món. A continuació, desenvoluparé més aquestes qüestions.

La comunicació visual s'ha convertit en un peça fonamental de l'imaginari social i cultural de la nostra societat. Segons Caballero (2014), la mirada no és un mecanisme neutral sinó que com els gèneres, s'articulen a través dels discursos culturals dominants, és a dir, aprenem a mirar d'una determinada manera al llarg de la nostra vida, i aquesta manera de mirar pot variar. La potència estètica i persuasiva de la imatge ha cobert l'espai públic i els debats sobre els estereotips de gènere. Tal com Moya (2003) expressa, els estereotips de gènere es defineixen com les creences sobre les característiques associades a les dones i als homes que mantenen la discriminació de gènere, aquests rols atribuïts dependran de la cultura o el grup social mitjançant els atributs i característiques que posseeix cada gènere. Aquests, influeixen en el processament de la informació i sobretot en el nostre comportament social (Heilman, 2001). Segons González (1999), els rols tradicionalment assignats als homes, serien aquells orientats a la plenitud laboral, a diferència dels apropiats a les dones, com la sensibilitat i la cura dels altres. Aquestes atribucions faciliten la consciència de pertinença a un grup social, ja que acceptar i identificar-se amb els estereotips dominants fa que puguis acabar sent acceptat i integrat més fàcilment. En canvi, aquestes creences limiten el desenvolupament com a ésser, ja que condicionen les preferències, el desenvolupament d'habilitats, les emocions, l'estat físic, el rendiment dels humans. Les imatges, condicionades socialment exerceixen una dominació simbòlica, és a dir, defineixen, difonen i imposen les característiques dels estereotips (Caballero, 2014). Per tant, en un

món on l'aparença i la imatge han arribat a convertir-se en els valors suprems, el cos no simplement transmet missatges, sinó que arriba a convertir-se en el contingut d'aquests.

Segons Caballero (2014), les arts visuals cada vegada són més l'alternativa per trencar amb el passat patriarcal, a partir del qüestionament de les identitats hegemòniques i l'exhibició d'identitats minoritàries. La mostra d'arts visuals aconsegueix mostrar la diversitat social actual i és una forma d'arribar amb un missatge visual clar i contundent als infants. Aprofitant les fissures del règim heteropatriarcal, és on les arts visuals poden incidir, articulant pràctiques "queer" de resistència, produint des d'aquí un nou imaginari d'alternatives als estereotips de gènere, ja que la construcció social d'aquests està en una contínua redefinició i transformació (Butler, 2004). Per tant, podríem dir que les arts visuals tenen un doble vessant com a eina sociopolítica, poden contribuir a la construcció d'un nou imaginari col·lectiu o perpetuar el model de societat actual. És per això, que segons l'autor Brea (2009) els actes de veure els adquirim en el nostre procés de socialització. Al llarg d'aquest, aprenem a mirar d'una determinada forma, amb uns prejudicis al darrere que faran de càstig per aquells o aquelles que siguin dissidents dels rols de gènere que perpetuen el sistema de societat heteropatriarcal. La imatge inferior és d'una escultura de l'artista suec Carl Fredrick, anomenada "non-violence", feta com a tribut a l'assassinat de Joan Lennon, artista del famós grup The Beatles. Va ser considerada una persona activista pel que fa a la reducció de la violència al món. La mirada i posterior reflexió en veure artefactes culturals generats per situacions de conflicte o com a resultat de situacions injustes com les de la imatge, es considera un activisme en forma d'art, el que s'anomena artivisme. La mirada sobre aquesta escultura serà diferent, depenen del bagatge cultural, de la ideologia, entre altres factors. Projectes coeducadors com els que desenvoluparé més endavant són clau, per desconstruir aquest aprenentatge i realitzar un canvi de mirada, una que s'allunyi dels judicis de valor i d'aquesta manera anar desaprenent i/o ser conscients en aquest cas dels estereotips de gènere. Tal com va expressar Antoine de Saint-Exupéry l'escriptor del llibre *Le Petit Prince*, "Per veure clar, només cal canviar la direcció de la mirada".

Imatge 2: "non-violence", escultura de Carl Fredrick, Nova York.

2.3 Ens endinsem en la Teoria "queer"

A continuació, es pretén contrastar els dos models referents escollits per explicar la construcció de la identitat de gènere dins del marc de la teoria "queer". En primer lloc, el model performatiu-teatral de Judith Butler i a continuació el "biodrag" de Paul B. Preciado. Seguint la línia general de la recerca aquesta forma d'entendre la construcció del gènere donarà lloc a evidenciar l'aprenentatge de les accions de gènere normalitzades per la societat, mostrant-se així com un aspecte que anem aprenent els éssers però que de la mateixa manera es poden desaprendre a partir d'una educació que no desnaturalitzi el que és dissident, que no segueix els patrons que històricament s'han considerat com estandarditzats.

A l'inici dels anys noranta, als Estats Units neix una perspectiva en el camp de l'estudi del gènere: la teoria "queer". Aquesta posició posa en dubte el caràcter natural de l'heteronormativitat, és a dir, el binarisme des de la qual s'assigna, classifica i regula les identitats de gènere a les societats occidentals. A més, té un objectiu ètic-polític, com és el de fer possibles totes les formes de fer, de ser i de pensar. És a dir, totes aquelles sexualitats que, com que no s'ajusten als paràmetres dominants a Occident, es veuen condemnades al rebuig social, la discriminació i l'estigma (Fonseca i Quintero, 2009).

En la llengua anglesa, "queer", és un insult el qual es refereix a totes les formes que surten de la norma sexual considerada socialment com a correcta, "puto", "maricón", etc (Fonseca i Quintero, 2009). En la crisi de VIH, un conjunt de grups es van apropiat de la paraula i li van canviar el sentit pejoratiu que tenia socialment atribuint-hi una nova mirada, el significat d'orgull, convertint-se així en un símbol de resistència als processos de normalització i d'exclusió social. En definitiva, el moviment "queer", es defineix com un moviment "no identitari" sinó com una posició teòrica crítica, com un moviment polític de "dissidents de gènere", persones que no segueixen el règim heteronormatiu, entenent a aquest com una construcció sociohistòrica. És així, com d'una revolta social a partir dels dissidents del sistema heteronormativista, neix el que s'ha convertit en el nom adjudicat per referència a teories sobre el gènere, amb diferents punts de vista i interpretacions com és el cas de les teòriques que es presenten.

2.2.1 La crítica a la metafísica de gènere i el model performatiu-teatral de Judith Butler

Inspirada en les obres del filòsof francès Michel Foucault, la teòrica americana Judith Butler (2006) considera que la modernitat occidental, s'ha construït sobre un règim normatiu de l'heteronormativitat o heterosexualitat obligatòria. Aquest règim defineix quines identitats són les "correctes" i castiga a totes aquelles que no ho són. Segons els canons de l'heteronormativitat, només existeixen dues identitats sexuals veritables ser "home o dona".

Aquests models perfectes han de tenir una coherència entre el sexe biològic, el gènere i el desig sexual. Segons Butler (2006), els éssers es consideren "intelligibles", ja que mantenen relacions de coherència i continuïtat entre els tres aspectes de la sexualitat. En el cas de no existir aquesta concordança, el subjecte serà anormal i estarà sotmès per part de la societat a nombroses conseqüències d'exclusió i accions pejoratives. Aquesta obvietat, que s'ha instaurat a la realitat de la societat d'occident és per a l'autora el màxim objectiu a combatre. Per a ella, la desnaturalització i desestabilització del règim heterosexual és el seu principal propòsit teòric. Ella per combatre aquesta desigualtat es basa en teories nietzscheanes proposant-nos el concepte de la "metafísica de la substància de gènere". Així és com Butler (2006), agafant de referents als filòsofs grecs, van definir la metafísica occidental com "l'estructura del ser" i com aquesta s'organitza en dos termes: la substància i els accidents. Aquesta teoria explicaria que el món estaria format per múltiples substàncies (éssers indivisibles, idèntics a si mateixos) i portadors d'existència independent, en definitiva, portadors d'accident. Aquesta relació entre la metafísica i l'heteronormativitat a la societat occidental, faria sorgir dos tipus de substància: els subjectes "masculins" i els subjectes "femenins", cada tipus de substància sent portadora d'una sèrie d'accidents de gènere com: els gestos, la vestimenta, les postures, etc. Aquests atributs expressen una substància de gènere immutable, definida pel sexe biològic i que es manifesta a través d'una sèrie de comportaments relacionats amb ella. Per tant, saber que només existeixen dos gèneres substancials fa plantejar-se la importància d'adequar la teva vida aquesta veritat. Com que no podem anar en contra de l'establert, els actes de gènere hauran de limitar-se als reconeguts i als que et donen un reconeixement d'identitat sexual valorat per la societat.

A partir del model performatiu-teatral (Butler, 2006) ens transmet la idea de desnaturalitzar l'heteronormativitat a través de visibilitzar els interessos polítics, que hi ha darrere de la construcció de les categories dominants d'identitat sexual. És així com a partir de la "performance del gènere" representem les accions atribuïdes al gènere. En paraules de l'autora: "la realitat de gènere és performativa, el que significa, que només és real a mesura en què és performance. Els diversos actes de gènere creen la idea de gènere, i sense aquests actes no hi hauria cap gènere" (Butler, 2006). Per tant, l'audiència i l'actor/a cauen en la trampa de creure's aquesta realitat, suposadament de caràcter natural, i se segueix perpetuant "la performance". Segons la teoria, hi ha dos moments inseparables: l'heteronormativitat, que seria el guió, i els actes de gènere que seria l'actuació. Aquesta performance teatral, mai serà una representació individual, sempre necessita un col·lectiu que estarà vigilant i regulant l'actuació dels actors. Si l'audiència social considera que l'actuació surt de la norma, hi haurà una sanció social. Per tant, podríem dir que "la performance de gènere" és, una estratègia de supervivència cultural, per tal que els individus siguin reconeguts i evitin els càstigs psíquics i físics que podrien rebre. Per últim, per a Butler (2006), la performance de la feminitat, en el cas de les drags queens, posa en manifest la claredat del caràcter imitatiu i performatiu que sempre posseeix la identitat de gènere en tots els individus.

2.3.2 L'era farmacopornogràfica, el posmoneyisme i el model biodrag de Preciado

Segons el filòsof feminista trans Paul B. Preciado (2008), actualment ens trobem en una flamant etapa del capitalisme. L'autor la denomina l'era farmacopornogràfica, la qual considera que és una nova fase capitalista que comença a desenvolupar-se en la postguerra i que es consolida a causa de la crisi del petroli, que es caracteritza per col·locar la gestió biotecnològica de la sexualitat en el centre de l'activitat econòmica. Aquesta idea de relacionar el capitalisme actual, amb la medicina i amb els éssers humans és el que ha fet que em decantés per l'explicació de la seva teoria sobre la construcció del gènere. A la nova era, existeixen diferents objectius, d'una banda el farmacèutic que està principalment orientat per les "dones" i d'altra banda el pornogràfic dissenyat pels "homes".

En aquesta era, segons l'autora definida com la "farmacopornogràfica" neix un nou règim de la sexualitat, el denominat "posmoneyisme", caracteritzat per governar la subjectivitat sexual mitjançant dispositius biotecnològics. Aquests suposats dispositius apareixen en tècniques de control internes com són les píndoles. Aquesta pastilla és una poderosa tècnica de producció del gènere femení, ja no només regula el cicle menstrual sinó que també té beneficis en la qualitat de la pell, impedeix el creixement del pèl corporal, augment dels pits, adquireixen un humor depressiu, etc. Fent de les dones un objecte pel qual el "mascle" viril pot descarregar, ja que els efectes estan regulats amb la pastilla que prenen elles, i només prenent aquests preparats hormonals es constituirà com a una veritable "dona" (Preciado, 2008).

Per a l'autor, el gènere apareix a causa d'un discurs mèdic que sorgeix als anys quaranta. Tal com esmenta Preciado, el psiquiatre John Money, especialitzat en l'estudi d'infants intersexuals, va desenvolupar el concepte de "gender". Ell defineix el gènere com "la pertinença d'un individu a un grup cultural reconegut com masculí o femení". Per al psiquiatre, el gènere pot ser modificat mitjançant processos quirúrgics i tractaments hormonals. El que obre les portes a fer servir la tecnologia per modificar els cossos, segons els ideals reguladors existents a la societat. En l'actualitat, hauríem de parlar segons Preciado de "tecnocossos", ja que no podem parlar d'un cos natural a causa d'aquestes adaptacions dels cossos a un binarisme existent. Per tant, estaríem parlant d'una acceptació de la tecnologia per a la modificació dels cossos que genera igualment una exclusió a tota persona que no vulgui seguir els patrons heteronormatius. Així doncs, a l'hora de parlar del gènere també l'autor proposa que hauríem de modificar el terme i referir-nos a ell com a "tecnogènere". En l'atribució dels éssers del "tecnogènere" influeixen un conjunt de tècniques com són la fotografia, la cirurgia, la farmacologia, cinematografia en la materialitat i identitat dels cossos. Aquestes influències de les tècniques no deixen cap respir als "tecnocossos" que cada dia han de sobreviure amb aquesta exposició a ser modificats inconscientment.

Per últim, Preciado (2008), genera la teoria del fet que les persones "biodrag" consumeix una multitud de preparats hormonals i es pot sotmetre a operacions quirúrgiques per a feminitzar el seu cos, "la biodrag" realitza aquestes modificacions en el seu cos de manera conscient, tot allò que les "biodones"

ho fan inconscientment en la seva quotidianitat del seu dia a dia. En relació, amb les decisions que prenen les persones trans, majoritàriament accepten el binarisme instaurat per tal de descansar de la violència que ocasiona situar-se en un terreny no reconegut socialment. És rellevant conèixer i saber com la societat influeix en les nostres decisions. Ser conscient dels actes de manipulació com les persones "biodrags" ens faria potser generar un canvi?

D'aquesta manera podem concloure com la filòsofa americana i l'espanyola donen diferents punts de vista a la teoria "queer", mantenint l'essència feminista. D'una banda, Butler dóna més èmfasis a la performance quotidiana dels actes corporals, en canvi Preciado es focalitza més en la incorporació i el consum de tècniques biotecnològiques.

2.4 La teoria "queer" a l'aula

Com acabem de veure la teoria "queer" vol fugir de l'heterosexualitat obligada, que castiga a totes aquelles persones dissidents. A més, també nega l'existència de només dues identitats sexuals, naturalitzant la intersexualitat. Aquestes pinzellades de llibertat i de normalització de la diversitat tenen una repercussió per a les persones que són del col·lectiu i que se senten representades, però també proporciona una baixada de la pressió a la qual estem sotmesos tots els éssers de la societat. La teoria "queer" portada a les aules seria el respecte cap a la diversitat, sent els docents referents i els quals parlin sense tabús de la diversitat present a la societat. Projectes coeducadors serien l'exemple de la possibilitat de realitzar una educació amb la influència de la teoria "queer" a les aules.

2.4.1 La coeducació com a eina essencial

El significat del terme coeducació ha anat modificant-se al llarg dels anys, a causa de les necessitats socials i dels moments històrics. En l'actualitat, quan es parla del terme coeducació, engloba la realitat d'una educació feminista, amb perspectiva de gènere, que sigui tolerant i democràtica (Bou, Casanovas, Carro i Monsech, 2013). És per això, que hi veurem en primer lloc una breu evolució històrica del terme, que ens permetrà adonar-nos-en de tot el camí de canvi i reivindicacions per la igualtat realitzats, per després centrar-nos en els objectius a aconseguir pel que fa a la coeducació a les escoles de Catalunya en l'actualitat.

L'Estat espanyol en un ampli transcurs del període històric ha entès l'educació de forma segregada. Aquesta idea, ja present en el segle XVIII amb el filòsof francès Jean-Jacques Rousseau, que plantejava una educació diferent en funció de si eres nen o nena. Aquesta influència intel·lectual francesa feia reafirmar les teories educatives segregades que es duïen a terme al territori espanyol. Durant el segle XIX, els partidaris de l'esquerra espanyola, al llarg de la segona república lluitaven per l'escolarització de les nenes, la formació de les professores, el dret de les dones a realitzar els estudis superiors, aconseguint grans canvis històrics. Tal com deia el pedagog català Ferrer i Guàrdia (1908): "La mujer no debe estar reclusa en el hogar. El radio de su acción ha de dilatarse fuera de las paredes de las casas:

debería ese radio concluir donde llega y termina la sociedad. Mas para que la mujer ejerza su acción benéfica, no se han de convertir en poco menos que en cero los conocimientos que le son permitidos: deberían ser en cantidad y en calidad los mismos que el hombre se proporciona" (p.91). Aquests avenços van ser possibles fins a l'entrada l'any 1936 de la Guerra Civil Espanyola. L'etapa franquista va fer retrocedir brutalment els drets i llibertats de les dones. Aquest retrocés encara té avui dia conseqüències en el nivell cultural de la població espanyola (Bou, Casanovas, Carro i Monsech, 2013). Amb l'arribada de la democràcia parlamentària als anys setanta, s'implantà el dret universal a l'educació i es van establir les escoles mixtes. El terme coeducació en aquell moment feia referència a escoles on podien conviure nens i nenes. Com és evident, al llarg de la història hi ha hagut canvis en la interpretació i l'execució del model coeducador.

Encara avui dia, tal com Subirats (1994) explica, ens trobem que les escoles són hereves d'un androcentrisme històric. Aquest el podem veure reflectit en el llenguatge, en els llibres de text, i sobretot en el currículum ocult i en la manera de fer i ser dels docents. Aquesta generalització de l'escola mixta, sense tenir en compte la perspectiva de gènere ha fet que l'escola sigui un espai de reproducció d'estereotips masculins i femenins. És per aquest motiu, que el concepte coeducació en l'actualitat ha evolucionat, donant valor al que fins ara es considerava femení, com la cura per les persones, mostrar els sentiments en públic, etc (Subirats, 1994). El terme també acull la necessitat de treballar les creences masclistes que afecten multitud de relacions, moltes d'elles acabant en violència de gènere (Senchís, 2006). Altres grups socials també reclamen la necessitat de visualitzar la diversitat afectiu-sexual, per culpa de l'elevat assetjament escolar relacionat amb l'homofòbia. En els últims anys amb l'arribada a les aules d'infants d'orígens múltiples ha fet que també sigui necessari una mirada acollidora, que faci disminuir el fracàs escolar i la discriminació. En resum, en les aules actuals ens trobem amb qüestions com les anteriors, les quals s'han d'abordar amb urgència. És per això, que en l'actualitat coeducar és molt més que tenir nens i nenes a la mateixa aula, a dies d'avui significa educar per la igualtat d'oportunitats, tenint en compte les diferències, i vetllar perquè el grup-comunitat proporcioni una experiència enriquidora de la diversitat (Bou, Casanovas, Carro i Monsech, 2013).

En una democràcia consolidada com la nostra, suposadament no hi hauria cabuda per a la discriminació, però la desigualtat és un fet evident, dos fenòmens ho demostren. El primer és el poc percentatge de dones que accedeixen a estudis de tipus tècnic com per exemple, les direccions de les grans empreses, treballadors de protecció i seguretat, professionals relacionats amb les matemàtiques, la física, la química o l'enginyeria. Aquests oficis en l'actualitat són considerats com els prestigiosos. Les dones topen amb un sostre de vidre que limita la seva elecció i trajectòria professional. El segon, el nivell d'estudis i el tipus de treball que tindrà és diferent si ets home o dona (Subirats, 1994). Si es donés el cas d'oferir-se un lloc de treball que no és necessites tenir un grau d'estudis elevat, com per exemple personal de neteja, les dones serien les que disposarien segurament aquesta feina, ja que és una professió feminitzada. Per tant, es valoren distintament els nivells d'estudis, a més els diners que rebran per la realització de la mateixa feina també serà diferent, el que rep el nom de "bretxa salarial".

Per explicar aquestes diferències, cal posar en referència els diferents elements de socialització que fa que les dones acabin acceptant un paper secundari en la seva vida. Posant-ho en relació amb l'atribució de gèneres i els seus rols podem veure com al gènere masculí se li atribueix el poder, el que fa que les dones siguin dominades en tots els aspectes de la seva vida. Per tant, estaríem parlant de la dominació d'un gènere sobre l'altre i en conseqüència l'oblit de les capacitats específiques individuals, al marge de tota construcció social (Subirats, 1994). Tal com va afirmar Simone de Beauvoir, escriptora, mestra i feminista francesa del segle XX, en el seu llibre "Le Deuxième Sexe", "no es neix dona, sinó que s'arriba a ser-ho". Per tant, si en l'actualitat tenim el model d'escola mixta, és a dir, hi ha una igualtat formal, perquè no es veu reflectida aquesta igualtat a la societat? Principalment per la societat patriarcal en la qual ens trobem, una societat que encara aguditza desigualtats i injustícies entre les dones i els homes, amb unes relacions de dominació, de poder, el que es defineix com androcèntric, patriarcal i sexista (Cabral, 1997). El fet d'eliminar les escoles segregades no dóna peu a una igualtat, ja que fa falta un seguit de modificacions estructurals, d'hàbits perquè aquesta igualtat comenci aflorar, en el sentit metafòric de la paraula. Ja en els anys noranta Marina Subirats (1995), apuntava que aquests canvis educatius que tenen com a objectiu l'eliminació de les desigualtats individuals, es troben amb la dificultat de fer-ho, ja que ens trobem en un model de societat en la qual aquestes normes es troben en un model de societat patriarcal. Podem considerar l'escola, com un agent de canvi, una institució encarregada de realitzar modificacions en la societat, ja que cal començar a fer-ho per algun lloc. Avui en dia, és en aquest punt on es troba el moviment de coeducació actual, l'objectiu de la qual és el de la desaparició progressiva dels mecanismes discriminatoris, no només en l'estructura de l'escola, sinó també en la seva ideologia i en la pràctica educativa.

Els canvis educatius d'avui tindran una repercussió el dia de demà en la societat, i l'escola és la peça essencial de l'engranatge social per a reduir les injustícies. Amb una reformulació constant davant dels nous reptes que la societat planteja. En l'actualitat han sorgit diferents projectes a Catalunya, com són la "cooperativa Fil a l'agulla", el "Projecte Rainbow" de l'Associació Famílies Lesbianes, Gais, Trans, Bisexuals i Intersexuals de Barcelona, entre d'altres, que enfoquen l'educació amb una mirada amb sentit crític, feminista, és a dir, amb una perspectiva coeducadora. Més endavant m'endinsaré en què i com realitzen el treball les diferents organitzacions. Considero necessari esmenar una organització educativa, en la qual no aprofundiré gaire, però sí que m'agradaria que quedés constància de la feina en relació amb la coeducació que duen a terme. "Les escoles feministes" és un projecte inicial que contribueix al canvi educatiu amb una mirada feminista i des de la cooperació. Es defineixen com un espai comunitari, auto organitzat i horitzontal, independent d'institucions i d'entitats privades. Com ho expliquen al web³ estan formades per docents, mares, pares i col·lectius que aposten per la transformació educativa de l'escola pública des d'una mirada feminista. El seu objectiu és repensar metodologies, continguts, objectius, eines institucionals i tot allò que afecta l'educació pública a partir d'una perspectiva feminista, ecologista, antiracista, anticlassista, anticapacitista i, en definitiva, des d'una perspectiva veritablement transformadora.

³ Escoles feministes: <https://www.escolesfeministes.org/qui-som/>

La coeducació, també respon i empara els drets de les persones LGTBI+. Les escoles són un lloc de transformació i renovació de valors dels drets de les persones. Tal com va expressar l'experta en coeducació i feminisme catalana Mercè Otero, (2009):

La coeducació és l'acció educadora que valora indistintament l'experiència, les aptituds, l'orientació sexual i l'opció sexual, l'aportació social i cultural de dones i homes sense estereotips heterosexistes i heterocèntrics, ni actituds discriminatòries homofòbiques”.

Per assolir l'objectiu general que l'alumnat adquireixi els valors que el condueixin a l'autonomia individual i a un autoconcepte positiu, per tal de ser capaç d'assumir els seus deures i exercir els seus drets, és necessària una educació que trenqui mites i estereotips. Una forma de treballar-ho, és des dels grups de treball a les escoles públiques que reben el nom de comissions, formades per famílies, per l'equip de mestres i són les encarregades de planificar, millorar, o dur a terme els objectius pel qual van ser creades. Les comissions de treball funcionen independentment una de les altres i ells/les membres poden variar cada any, ja que les comissions no són tancades. Hi ha molts centres que des de les comissions de les AFAs s'ha promogut aquest treball, per exemple la sol·licitud de les formacions que ofereix la cooperativa Fil a l'Agulla. En concret, la comissió de gènere de l'AFA de l'escola Pau Casals⁴ a Gràcia vetlla per realitzar un treball de coeducació i de convivència, conscienciant a les famílies de l'escola de no reproduir les desigualtats i potenciar la igualtat real entre els nens i les nenes, organitzant accions com per exemple conferències, tallers on participen les diferents famílies i els infants del centre, a més, busquen la mirada còmplice de l'equip de mestres de l'escola pel fet que s'interessin en la coeducació i els temes de convivència. Les actuacions de les comissions de gènere, són limitades i no poden incidir en els canvis del currículum ocult, és a dir, en canviar els referents que es troben al currículum en la pràctica educativa diària. Una acció possible és per exemple, el canvi de les dinàmiques de patí. Seria necessària una supervisió i posterior modificació és l'anàlisi de les dinàmiques, a partir de l'acció participativa dels infants i donant una resolució motivadora. A més de realitzar per part de la comissió propostes de jocs no sexistes, de llibres escolars i dels materials culturals. Aquestes modificacions també es troben incloses en projectes com és el cas del Rainbow, aquest planteja un pla de formació amb la línia pedagògica coeducadora, amb l'objectiu d'aportar una sèrie de recursos per part d'especialistes per realitzar aquesta visibilització i normalització de la diversitat des de l'escola i poder així incidir en el canvi de model de societat actual.

⁴ Escola Pau Casals, Barcelona: <https://ampapauca.wordpress.com/comissio-de-coeducacio-i-convivencia/>

2.4.2 La perspectiva LGTBI+ a l'aula

Les dades avalen aquesta necessitat d'educació, tant des de l'educació no formal com a la formal, ja que en l'any 2019 l'Observatori Contra l'Homofòbia de Catalunya ha publicat la xifra de denúncies registrades per l'entitat arribant a 161 incidències. Un augment del 44% en relació amb el 2018. La perspectiva de gènere en la docència comporta unes anàlisis i una presa d'atenció en les experiències, interessos, expectatives, actituds i comportaments de les persones. Tal com va alludir Arnau Roig, doctor en comunicació, a la Primera Jornada d'Educació i Gènere de la Facultat de Ciències de l'Educació, de la Universitat Autònoma de Barcelona, no hi ha una solució existencial pel que fa a la perspectiva LGTBI+ a l'aula, però a partir dels exemples reals, ens aporten una visió de com els futurs i les futures docents podem parlar del tema a l'aula. Per això trobo essencial, poder incloure aquests coneixements respecte a la perspectiva LGTBI+ a l'aula, pel fet de ser més concrets dins del que persegueix la coeducació en aquest àmbit (Roig, 2020).

Cal treballar el pensament LGTBI+ de manera diferent al del gènere, ja que les actuacions pertinents han de ser diferents. Les qüestions de gènere, engloben a més de la meitat de la població mundial, en canvi les qüestions LGTBI+, són una minoria, i si entrem en desglossar les sigles, són una minoria dins d'una altra minoria. Per tant, les estratègies a seguir per aconseguir la igualtat són diferents.

Els i les mestres han de fer visibles davant del grup d'infants les causes i conseqüències de les desigualtats, per poder combatre-les. Les desigualtats que a simple vista no es veuen, o que potser no apreciarien aquest privilegi, com per exemple tenir el privilegi i la llibertat d'anar amb la teva parella de la mà pel carrer, ja que tothom en totes les societats no ho pot fer lliurement. Aquesta perspectiva farà millorar l'educació global i a la vegada estimula el pensament crític dels infants. Tal com Bou, Casanovas, Carro i Monsech (2013), el que fa mal especialment a aquests nens i nenes més "dissidents" amb les normes de gènere, és la discriminació que els nens i nenes rebran a través de sancions del grup d'iguals i dels adults. Per exemple, quan algú a una classe li diu a una noia que és una "guarra" o a un noi que és un "maricón", tota la classe aprèn i es reafirma amb el fet que qui trenca els rols de gènere serà castigat amb insults i humiliacions, amb més o menys to de broma.

Les professionals de l'educació han de ser conscients de la instauració del sexisme a les formes de ser i fer de cada individu. El primer pas, per esvair aquest sexisme és que els clastres docents tinguin els coneixements bàsics i coneguin les diferències entre l'expressió, la identitat, l'orientació i la sexualitat a més, també és necessari un desaprenentatge d'idees preconcebudes referents a grups socials, persones en concret, etc. A més, en la majoria de casos, els infants LGTBI+ no tenen exemples, respecte a la sexualitat. És per això, que els i les mestres han de poder generar un canal de comunicació i educació que els converteixi en referents per aquests infants, prenent consciència de la dinàmica opressiva que generen les sancions per poder augmentar el nivell de consciència de tota la classe. Per tal de transformar les dinàmiques de discriminació, caldrà compartir, explorar, preguntar, trencar tòpics, en definitiva cultivar la curiositat al mateix temps que la fermesa (Bou, Casanovas, Carro

i Monsech, 2013). Aquesta perspectiva LGTBI+ a l'aula no només ha d'aplicar-se quan un mestre és del col·lectiu o quan tens un infant que creus que hi podria pertànyer. Es tracta d'una tasca de totes i de tots, cal plantejar una educació del qüestionament dels privilegis, cap als docents i alumnes heterossexuals pel fet de no haver-se sentit mai a la pell del "dissident". Entre totes les professionals de l'educació podem construir una barrera i posar uns límits a la discriminació esdevinguda de l'orientació sexual. El poder, el privilegi i l'opressió com a eixos essencials, ja que marquen les vides de les persones.

3. Descripció i anàlisi dels projectes seleccionats

A continuació presentaré i analitzaré els dos projectes coeducadors escollits, nascuts a la ciutat de Barcelona. Una vegada presentat l'origen i evolució dels dos projectes, cal que ens fixem en com aquests responen a l'aprenentatge dels estereotips de gènere i si les accions que realitzen tenen en compte la cultura visual per tal de desaprendre la construcció de la mirada estereotipada. En un primer lloc, incidirem en l'anàlisi de l'acció formativa que ofereix el Projecte Rainbow, fent èmfasi en el procés educatiu a través d'una educació amb perspectiva LGTBI+ i des de la coeducació. Seguidament, passaré analitzar les accions formatives de Fil a l'agulla, ja que no en té de projecte educatiu i/o formatiu únic, com és el cas de la primera associació. Amb l'anàlisi dels plans de formació i dels recursos que ofereixen destinats al món educatiu podré veure si aquests dos projectes escollits referents en coeducació treballen aquesta diversitat de mirades, aquest possible desaprenentatge dels estereotips, a partir de la diversitat i la coeducació. Aquesta anàlisi pretén evidenciar com aquests dos projectes coeducadors treballen els estereotips de gènere, i com la cultura visual influeix en la seva construcció i/o també en el seu desaprenentatge.

El projecte Rainbow: va néixer fa tres anys a la ciutat de Barcelona a partir de la necessitat de les famílies LGTBI+ de demanar escoles segures, en les que les seves filles i fills no fossin discriminats, ja fos per la seva orientació sexual, identitat de gènere o la de les seves famílies. El fet que els infants creixin en un entorn de normalització de conceptes com gai, lesbiana, trans és imprescindible per educar en la diversitat, trencant així l'estigma sobre aquestes paraules i a la vegada eliminant l'estigma que encara suposa ser persona reconeguda com a LGTBI+. A partir de la subvenció, de La Filadora, un fons solidari dels regidors de Barcelona en Comú, el projecte s'ha pogut portar a terme. El projecte Rainbow, tal com explica a la seva pàgina web oficial, es defineix com un programa per a la prevenció de conductes homòfobes i la prevenció de la marginació social de les persones LGTBI+ (i les seves famílies). És un projecte que vol celebrar la igualtat i la diversitat social des de la diferència. El que implica promoure valors i actituds de respecte mutu no només com una forma de prevenir l'homofòbia, sinó també com una forma de créixer i ser educat en el respecte a la diferència i la singularitat de tots els éssers humans.

El projecte pioner a Catalunya, ha estat inspirat en un de semblant que es porta a terme a les escoles del Regne Unit des del 2014, anomenat "No Outsiders" creat per Andrew Moffat, un professor ajudant de la Parkfield Community School de Birmingham. El projecte té l'objectiu de mostrar la diversitat social als infants, implementant així temari emparat per la Llei d'igualtat, d'orientació sexual i de religió del país. També, existeixen certs lligams amb Educate & Celebrate, una organització al Regne Unit d'expertes en transformar les escoles i altres entorns educatius en llocs inclusius LGTBI+, creant entorns segurs per la gent que hi treballa, pels estudiants i per les seves famílies, permetent que tothom pugui ser qui veritablement és sense por a la possible discriminació. El govern del Regne Unit a diferència del govern de Catalunya, sí que ha donat suport aquests projectes, implementant-los en les escoles públiques del país. El Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya en canvi, no ha avalat el programa Rainbow perquè aquest es converteixi en un projecte públic al qual les escoles d'arreu del territori es puguin adherir. Estem parlant llavors, que les escoles que vulguin adherir-se al projecte han d'assumir aquests costos econòmics per tal de transformar l'educació, en definitiva per tal de fer evolucionar la societat. La problemàtica deriva quan no totes les escoles públiques poden assumir aquestes despeses, llavors cal donar importància a la reproducció de desigualtats que des de les mateixes institucions escolars s'està produint al no poder mostrar a la totalitat d'infants les diferents possibilitats de mirar allò que ens envolta.

Aquesta incorporació d'aquest o d'altres projectes similars a les escoles públiques catalanes suposaria realitzar una inversió en la qualitat educativa actual el que esdevindria en definitiva, una millora educativa de la societat. El projecte a hores d'ara privat, s'entén com un pla de formació, començant pels claustres de mestres, seguint en la idea de desaprendre l'homofòbia i dotar als claustres d'estratègies de coeducació, d'un llenguatge no sexista, etc. A més d'oferir diversos materials didàctics com vídeos, llibres, cançons en les quals hi ha una reivindicació de les minories LGTBI+, amb l'enfocament transformador de desaprendre la idea dels estereotips de gènere. El projecte defineix les següents fases sense entrar en detalls específics, el que fa que només sapiguem la calendarització i els trams en que es divideix la implementació.

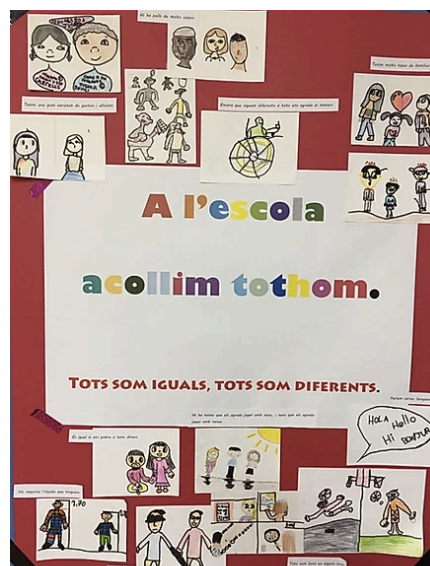
En canvi, si he pogut indagar sobre el pla de formació que ofereix el projecte, el qual està dividit en un seguit d'accions que es concreten de la forma següent:

Acció 1: La creació de la comissió d'escola Rainbow que vetllarà per la inclusió de la diferència i el reconeixement de la diversitat, a més de generar recursos materials educatius, en els quals es vegi reflectit la diversitat, per a les diferents àrees de coneixement. És una part essencial de l'acció proposada per l'associació, el claustre de l'escola ha de tenir il·lusió i ganes de voler canviar, ja que qualsevol qüestió que es plantegi suposarà un esforç i una càrrega de treball per als docents.

Acció 2: La creació d'un codi igualitari d'escola a partir de les propostes de les aules de primària. En el qual hi hagi un reflex del respecte cap a les diferents famílies, cultures, aspectes físics, gènere, religions, habilitats i capacitats, afectes, etc. Les imatges següents mostren dues propostes de codis igualitaris de dos grups diferents. En aquesta segona proposta, tampoc s'esmena la cultura visual en la construcció d'estereotips. Entenc que en aquesta acció, les decisions han de ser escollides de forma assembleària i a partir del diàleg definir que serà el codi a respectar per totes, quins drets i deures tenim i cal respectar com a centre i individus que formen part de la societat. En el cas que aquesta part és realitzes de forma unidireccional, des dels docents cap als discents, es deixaria escapar aquesta construcció i motivació de la creació d'un producte per part dels discents, a més de baixar el nivell d'aprenentatge significatiu. Per últim, podem veure com els infants, dibuixen persones amb cabell llarg i curt, amb faldilla i pantaló, caldria saber a quin gènere ho atribueixen o si ho fan indistintament, etc.

Imatge 3: Proposta codi igualitari escola Sant Felip Neri, Barcelona.

Imatge 4: Proposta codi igualitari escola Turó Blau, Barcelona.

Acció 3: Consisteix a modificar tota la documentació administrativa i de comunicació de l'escola per fer-la més inclusiva, com són les circulars per a les famílies, el full de matrícula, convocatòries, butlletes de notes, etc. Un punt que és perfectament transferible als centres públics, ja que al tractar-se de burocràcia administrativa és viable transferir-ho.

Acció 4: Aquesta acció vol aconseguir que el centre disposi d'un vocabulari inclusiu, respectuós, i visibilitzador. A més, tenir una tolerància zero amb el vocabulari LGTBIfòbic. A partir de la realització d'unitats didàctiques inclusives, pel que respecta la llengua. Perquè aquesta acció es pugui dur a terme, cal un claustre implicat, que es prengui seriosament el desaprenentatge de terminologies sexistes i que sigui capaç de realitzar el procés de metacognició cap al canvi.

Acció 5: Treballar projectes d'aula en algunes àrees i/o assignatures. Aprofitant el currículum, incloure i fer evident la diversitat, trencant així amb l'heteronormativitat. Des de l'associació cedeixen un seguit de materials didàctics com: llibres de lectura, materials en línia, contacontes i titelles... Les unitats didàctiques inclusives les entenc com una forma de visualitzar la diversitat present al llarg de la història però que a causa de l'heteronormativitat i de la societat patriarcal han estat invisibilitzats. Amb aquestes unitats didàctiques i els diferents materials els infants creixen amb una diversitat present i surten de la rutina de referent homes heterosexuels europeus blancs.

Acció 6: Una vegada a l'any fer visible el treball de la diversitat, celebrant la diversitat el dia 17 de maig, Dia Internacional contra l'homofòbia, el 16 de maig Dia Internacional de les Famílies, etc. Amb la realització d'un seguit d'activitats des de les diferents àrees de coneixement, incloent-hi activitats creatives, música, teatre, murals, etc. L'última acció està enfocada a mostrar el treball realitzat des de l'escola en l'àmbit, a més d'atribuir-li importància en aquesta data. Un exemple d'acció és la pintada dels bancs de l'escola Turó Blau a Barcelona. Aquesta celebració, a banda de ser una jornada lúdica i reivindicativa pot caure en reproduccions d'estereotips artístics i buits de contingut. És per això, que en la meua opinió cal que sigui una proposta ven fonamentada, el que és realment important és el treball de valors i perquè això sigui possible la celebració s'ha d'allunyar d'allò superflu, és a dir, que reculli els tòpics, estereotips estètics o de moda del moment.

Imatge 5: Reportatge Cetrencada. Educant en colors. Escola Turó Blau.

És així com, a partir de la realització del seguit d'accions es persegueix potenciar les actituds de respecte i la inclusió dels infants i de les seves famílies, amb una acceptació de tota mena de diversitat sexual, d'identitat de gènere i dels models familiars. Aquest programa proporciona les estratègies per lidiar amb l'orientació i l'expressió de gènere en el moment que els infants prenguin consciència de qui són. Aportant diferents models de masculinitats, recolzant-se sobre la Teoria "queer". En definitiva, el projecte vol evitar casos d'homofòbia en totes les seves expressions: insults i vexacions, agressions físiques, estereotips, marginació social, marginació laboral, problemes de salut, etc. És per això que el projecte veu com essencial la formació de docents, juntes directives i personal no docent, ja que els alumnes aprenen dintre i fora de l'aula. Sabem que els passadissos i els patis, menjadors són els llocs on l'assetjament escolar té lloc i és important el fet que la percepció de la diferència es vegi com un aspecte positiu que ha de tenir tot el suport del centre.

Podem extreure'n com des de la primera acció fins a l'última, entenc que hi ha un tractament de la cultura visual implícit en totes les actuacions del pla de formació. Concretament, en la primera i segona acció, considero que destaca la importància del paper de la cultura visual en la creació de nous materials lliures d'estereotips. Des de l'associació no fan cap classe d'esmena, tampoc ho fan evident aquesta intenció de mostrar la diversitat a través de les diferents imatges, és per això que realment no podem afirmar que es faci conscientment aquesta mostra. Com podem veure a les fotografies adjuntes (3 i 4) els infants dibuixen persones amb cabell llarg, curt, amb faldilla o pantaló, caldria saber a quin gènere ho atribueixen o si ho fan indistintament. La creació d'aquests dibuixos per a l'elaboració d'un codi igualitari, no hauria de quedar només en la producció d'un pòster que estèticament fos visible per a les famílies, sinó anar més enllà i poder treballar el consens, l'entesa dels motius de la necessitat d'un codi igualitari, conèixer els drets fonamentals de tot ésser humà, veure com és el vocabulari dels infants de l'aula, etc. Amb aquest seguit de qüestions podríem arribar a què els infants poguessin realitzar un procés metacognitiu, en el qual entenguessin el treballat a l'aula i extrapoleessin els coneixements a les famílies, ampliant el radi d'acció d'aquestes pràctiques inclusives. En el cas de la cinquena acció, les imatges i els missatges inherents en els diferents materials són claus per ocasionar als infants diversitats de fonts, perspectives i visions que permetin una construcció la més allunyada possible dels estereotips de gènere comuns. D'aquesta diversitat d'imatges no se'n fa esmena en l'acció, però podem deduir que l'organització la té en compte a l'hora de realitzar de materials curriculars, la qual cosa permet mostrar per exemple en els llibres de lectura la diversitat del tipus de família existent, etc.

Per últim, la sisena acció està enfocada a mostrar el treball realitzat des de l'escola en relació amb la tolerància i al respecte a la diversitat, a més de donar-li importància dedicant-li tota una jornada de visibilització. En la meua opinió, aquesta celebració com ve he esmenat anteriorment pot caure en reproduccions d'estereotips artístics i buits de contingut. És per això, que considero que perquè la jornada sigui significativa cal que sigui proposta ben fonamentada, que tingui com a objectiu primordial treballar uns valors concrets i fer-ho veure com a escola, a les famílies, al barri i a la ciutat. La proposta de pintar un banc o realitzar un ball celebrant la diversitat, en la meua opinió les entenc com a activitats finals, després d'haver realitzat un procés significatiu d'aprenentatge. Segons el que he pogut evidenciar, suposo que existeix aquesta finalitat en el rerefons de les activitats, sí és així, finalment no queda reflectit als diferents llocs web d'on he extret la informació per a realitzar l'anàlisi.

El projecte Fil a l'agulla va néixer el 2009 a partir de la iniciativa de cinc sòcies amb el somni de realitzar un projecte transformador per a elles i per a la societat. Com a cooperativa s'organitzen seguint uns principis cooperatius d'ajuda mútua, de responsabilitat ecosocial, de democràcia interna, d'equitat, de solidaritat, de transparència i de vocació social. El

resultat ha estat la creació d'una empresa de propietat conjunta, sense ànim de lucre i gestionada democràticament i que practica l'economia solidària. Per això formen part de la Xarxa d'Economia Solidària des del 2009, una organització formada per més de 300 sòcies, entre entitats i persones individuals que defensa un sistema econòmic respectuós amb les persones, el medi ambient i els territoris. A hores d'ara "Fil a l'agulla" està integrada per deu sòcies i diverses col·laboradores que comparteixen el mateix repte: aconseguir una democràcia profunda tant dins l'organització com en les intervencions que duen a terme, assajant diàriament la manera de fer compatibles les necessitats individuals i les necessitats col·lectives.

L'objectiu de Fil a l'agulla és doncs acompanyar a persones i a grups en processos de presa de consciència amb vocació de transformar i incidir allà on arriben tant al món educatiu, com en les organitzacions, en els grups, en les comunitats, en les persones, en les relacions i entre elles mateixes. Treballen per a aconseguir la transformació personal i social. Donen suport a la diversitat i a la llibertat, de manera que cadascú pugui ser més qui és. En definitiva, ajuden en el procés d'empoderament perquè hi hagi un impacte en el món i així afavorir un canvi social. Com a cooperativa, s'inspiren en un seguit de valor, el primer, és el de democràcia profunda, és a dir, a partir de l'entesa de la interacció i del diàleg entre la diversitat d'experiències, d'expressions, de les opinions i de les perspectives. També s'inspiren en el que han definit com a "walk the talk", entenent la transformació de dins cap en fora. A més, remarquen la importància de la innovació, la passió i la creativitat, com a formes pioneres de veure, entendre i intervenir en la realitat social. Per últim, el cooperativisme, valor essencial i eix vertebrador del projecte.

Si ens endinsem en les accions que ofereix en relació amb l'àmbit del món educatiu, la cooperativa ofereix un seguit de formacions i seguiments sempre tenint com a objectiu principal treballar per la prevenció i l'atenció de totes les formes de discriminació amb infants, joves, mestres, educadores i famílies. Com a cooperativa donen resposta des de l'elaboració de projectes integrals perquè els centres educatius esdevinguin coeducadors. És un exemple, el projecte pioner "Cardedeu coeduca"⁵ que ha estat implementat en l'àmbit municipal amb l'objectiu de realitzar una transformació profunda i un canvi de mirada en les desigualtats socials per causa de gènere, cultura i orientació sexual. Un projecte de formació obert a tots els professionals de l'educació formal i no formal, a les famílies i fins i tot a l'alumnat.

El terme coeducació, l'he desenvolupat anteriorment, però he cregut necessari plasmar com entén el terme coeducació la cooperativa, ja que hi afegeix matisos. Tal com expliquen les membres de Fil a l'agulla en un vídeo al web⁶, defensen una educació en igualtat, tenint en compte l'educació desigual de base que han rebut els diferents infants en la seva socialització, per ser dona o home, migrant, etc. Aquest significat primerenc l'han afegit més eixos de diversitat que calen ser respectats a més del gènere, com és l'origen dels infants, la diversitat emocional, la diversitat funcional, els diferents ritmes d'aprenentatge, entre d'altres. Aquesta complexitat del terme, té com a finalitat generar una societat en la qual la diferència no contribueixi a una desigualtat més gran. És per això, que en les formacions donen molta importància a l'esperit democràtic des de les accions a l'aula, per garantir que totes les desigualtats s'esvaeixin. Des de Fil a l'agulla faciliten l'acompanyament als centres educatius amb projectes de coeducació, d'atenció a la diversitat i de prevenció a la discriminació. A més de realitzar formacions a les escoles des d'AFAs i comissions de gènere, tenen competència en la gestió de situacions de conflicte i de discriminació a les aules, ja que disposen de diferents programes i d'estratègies⁷ per a detectar i atendre l'assetjament escolar. Entenent, a totes les persones de l'aula, els que realitzen l'assetjament, les assetjades i els testimonis com a les seves famílies. Per últim, a més ofereixen un assessorament i acompanyament a mestres i professionals del món del lleure a través de diferents tallers i cursos⁸ en relació amb la coeducació.

Respecte a la formació que ofereix la cooperativa, és diversa, però aquesta no respon a un únic pla de formació, com si ho fa per exemple el projecte Rainbow. La cooperativa inclou una sèrie de materials de creació pròpia i reculls d'altres fonts, les quals tenen el mateix objectiu, arribar a la coeducació. Aquests diferents reculls de recursos, van des d'articles de diari, programes educatius, seqüència d'activitats tractant temes des del sexisme, el racisme, la interculturalitat, fins a l'assetjament escolar... Si ens centrem en els recursos que ofereix la cooperativa en l'apartat del web centrat en el món educatiu i en concret en la coeducació ens trobem amb els recursos següents:

⁵ Cardedeu Coeduca, el projecte pioner de coeducació a Cardedeu. https://www.youtube.com/watch?v=APWhj9z6ztw&feature=emb_title

⁶ Escoles coeducadores. Perspectiva de gènere i atenció a la diversitat a través de l'art. https://www.youtube.com/watch?v=OZvg3An_KY&feature=emb_title

⁷ Idees i consells per acompanyar els nostres fills i filles en cas de bullying. <http://filalagulla.org/wp-content/uploads/2019/03/Recomanacions-bullying-per-fam%C3%ADlies-Filalagulla.pdf>

⁸ Formacions. <http://filalagulla.org/formacions/>

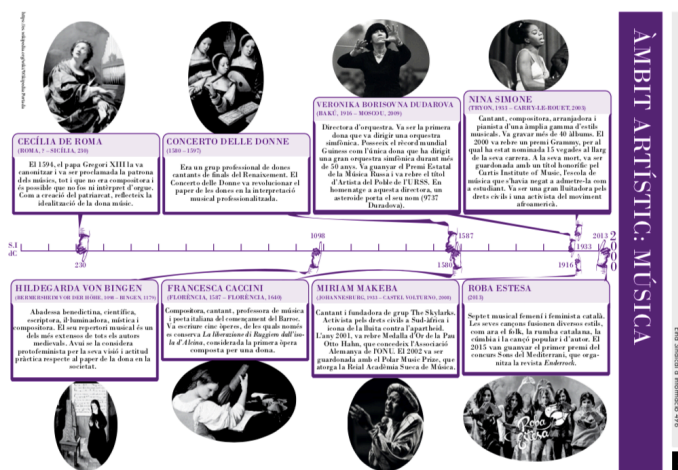
Coeducació	
	I si eduquem sense sexisme? Una guia de famílies a famílies
	I si eduquem sense sexisme? – Alice Van den Bogaert
	Feminisme a l'aula (IAC)
	Model de competició Jocs Esportius Escolars (Consell Esportiu del Baix Llobregat)
	Guia d'orientacions pedagògiques per a la incorporació de l'Educació per al Desenvolupament al currículum de primària i secundària des de la perspectiva de les competències bàsiques (Edualter)
	Guia de contes i novel·les per la igualtat de gènere i la violència zero (De 3 a 18 anys) Fundesplai
	Guia didàctica per fomentar la diversitat i la no-discriminació a primera infància

Imatge 6: Apartat web referent al món educatiu, coeducació. Fil a l'agulla.

I si eduquem sense sexisme? La guia realitzada per l'educadora Van den Bogaert (2019), serveix de base dels conceptes bàsics en relació amb el sexe, la socialització del gènere, els estereotips, les influències, les pors, etc. Realitza un seguit d'aportacions de diferents famílies explicant experiències personals pel que fa als estereotips i proposa un canvi de mirada, una selecció, una ampliació, una observació i una substitució d'aspectes com: el llenguatge, les joguines, les disfresses, els contes, els llibres de divulgació científica o històrica, dels dibuixos animats i de les pel·lícules, de les cançons, de l'art i dels espais. Tal com diu Van den Bogaert "els dibuixos animats amb animals, per diferenciar nens i nenes posen un llacet a les nenes, per distingir-les dels nens, això els infants ho absorbeixen". Per tant, els infants no deixen de buscar constantment el límit per entendre què és un nen i què és una nena, degut a la necessitat de definició a la qual estan sotmesos culturalment. La guia fa servir un vocabulari entenedor, a més dels múltiples exemples que realitza al llarg de totes les pàgines. Els conceptes més complexos són de fàcil comprensió, gràcies a l'expressió emprada. En la meua opinió, considero que manca un recurs visual que conclogui en forma de resum, com podria ser un mapa conceptual que englobi tots els qüestionaments explicats.

Alice Van den Bogaert, doctora en antropologia social i cultural, autora de la guia anterior, realitza també uns tallers per a adults amb l'objectiu de treballar a partir de les inquietuds de les famílies i del professorat. Amb l'objectiu d'aconseguir un aprenentatge cooperatiu, un desenvolupament del potencial creatiu i un incentiu per l'educació no sexista. Amb la metodologia de treballar transversalment el sexisme a partir de fer veure quins són els patrons, és a dir, els rols de gènere comuns, els obstacles que es troben a la societat, a l'interior de les persones, els discursos plens d'estereotips, els comentaris i les creences. Aquests tallers serveixen per incentivar les comissions de gènere de les AFA's i/o suport en la seva creació, a més de generar una xarxa de suport a l'escola, barri, ciutat, per seguir compartint estratègies i problemàtiques referents al desaprenentatge sexista. La proposta és motivadora i diferent però al tractar-se d'una iniciativa privada, només poden permetre's aquest assessorament els centres que disposen d'aquests diners.

Des de la Intersindical Alternativa de Catalunya (IAC), han realitzat el document Feminisme a l'aula, que consta d'un petit recull de dones invisibilitzades al llarg de la història i que no hi són presents al currículum escolar. D'aquesta manera visibilitzen vuit dones per àmbit curricular, tal com es veu a la imatge següent. A més, proporcionen un glossari de conceptes i un seguit de recursos i lectures. Considero aquest recurs com a eina facilitadora i/o guia per als professionals docents, en donar a conèixer dones les quals com a professional només has de saber encabir-les en el teu dia a dia.

Imatge 7: Proposta vuit dones referents. Àmbit artístic: música, IAC.

El model de competició Jocs Esportius Escolars realitzat pel Consell Esportiu del Baix Llobregat, és una proposta, complementaria i innovadora del sistema de competició escolar promoguda pel Consell Esportiu del Baix Llobregat que s'està aplicant a tota la comarca amb el suport de tots els seus ajuntaments des de l'any 2013. Amb l'objectiu de què els entrenaments en si mateixos, han de ser la motivació principal per a la pràctica esportiva. Un dels fets més innovadors és el canvi en el sistema de puntuació, apostant per una iniciativa trencadora i original: la puntuació és fruit de l'avaluació que fan de la competició tots els agents implicats, des de les tutores de joc, les famílies, les persones tècniques, les delegades o les tutores de grada. Aquest projecte fomenta la interrelació de les nenes i els nens, donant al model de competició una visió de repte personal i de treball en equip. És cert, que l'esport de competició és un dels motivadors de conflictes dels patis escolars, amb aquest sistema d'organització entre diferents centres s'aconsegueix treure la rivalitat, la competició insana podent arribar a gaudir del joc i de la cooperació amb la resta d'infants.

La guia d'orientacions pedagògiques per a la incorporació de l'Educació per al Desenvolupament al currículum de primària i secundària des de la perspectiva de les competències bàsiques. És una eina, molt ampla de suport per a la formació del professorat en àmbits d'Educació per al Desenvolupament amb enfocament de Justícia Global i la seva relació amb el currículum. La guia ofereix uns continguts dividits en sis eixos temàtics: el gènere, la cultura de pau, els drets humans, la ciutadania i la governança, la sostenibilitat econòmica i social, el medi ambient i per últim la interculturalitat. Per cadascun d'aquests eixos s'ofereix una guia sobre la temàtica i a més es concreten els objectius, els continguts d'aprenentatge i els criteris d'avaluació. És una eina facilitadora per als professionals docents, ja que et cedeix idees per a realitzar sessions relacionades amb els eixos temàtics. En la meua opinió, és una pàgina amb l'objectiu de transmetre idees, de com fer les sessions però sempre la persona professional de l'educació ha de fer-ho seu a l'implementar-la, adequant-la al context, a les necessitats de grup, etc.

La guia de contes i novel·les per la igualtat de gènere i la violència zero realitzada per Fundesplai, s'emmarca dins de la proposta educativa encoratjada, amb l'objectiu d'aconseguir la igualtat de gènere i la violència zero. La lectura de llibres coeducadors afavoreix a millorar les relacions igualitàries, ja que trenca els estereotips de gènere, fomenta la resolució de conflictes de manera dialògica i no violenta, incentiva la prevenció i detecció de conductes abusives, d'assetjament, sexistes o LGTBfòbiques, a més de potenciar l'esperit crític dels infants i joves amb l'objectiu de ser agents de canvi i de transformació social. A la guia es recomanen 120 lectures que aporten a les persones lectores una mirada cap a la llibertat, el respecte, les relacions saludables, igualitàries i no violentes. Aquesta guia de contes, no només és vàlida per a centres d'educació formal, és una eina per a les famílies, per als esplais, per tal de seguir la línia de respecte i tolerància en la lectura i poder així generar uns referents literaris amb perspectiva de gènere, a diferència per exemple, de les històries amoroses inicials creades per Walt Disney.

La guia didàctica per fomentar la diversitat i la no-discriminació a primera infància, neix de l'experiència del projecte BODI (Cultural diversity, body, gender, health in early childhood education), un projecte d'investigació i innovació educativa dut a terme per cinc entitats europees. Amb l'objectiu de donar resposta i generar material pedagògic per treballar la diversitat cultural, els cossos, els gèneres i la salut en l'educació infantil. La guia inclou 15 activitats complertes, és a dir, precedides de lectures que serveixen de suport, a més de la concreció d'objectius, de la preparació, dels materials necessaris, de la descripció i les instruccions per dur-les a terme.

Els diferents recursos presentats fins ara ens fa plantejar que gairebé la totalitat dels que ofereix la cooperativa en l'àmbit del món educatiu en referència a la coeducació, mantenen la idea del fet de desaprendre els estereotips de gènere a partir de la mostra de material didàctic divers, com per exemple les diferents guies, les propostes de diversitat en referents literaris, les seqüències d'activitats al voltant de valors que promoguin i respectin la diversitat i la inclusió, trencant amb la idea d'invisibilitzar als grups minoritaris com històricament s'ha produït. Pot ser, els recursos anteriors en la seva extrapolació com a document individual no aconsegueixen la idea d'una educació lliure d'estereotips, ja que no treballen exclusivament aquest objectiu, sinó que obren la mirada i responen al que la cooperativa entén com a coeducació i tots els valors que engloben en el mateix concepte. La forma d'entendre la coeducació fa que aquesta hagi de donar resposta a partir del feminisme, del respecte a la diversitat sexual, de la interculturalitat i de la cooperació. És per això, que si realitzes una lectura i un treball a escala general amb la totalitat de recursos presentats, podem veure com cadascun d'ells amplien i reforcen la idea de coeducació amb el seguit de valors que entenem que sustenten aquesta.

Després d'explicar i analitzar els dos projectes per separat, he cregut essencial comparar les seves actuacions en relació amb la coeducació i la resposta que donen als estereotips de gènere a partir del tractament de la cultura visual. D'una banda el projecte Rainbow com a tal, té unes fases d'implementació, un assessorament i un objectiu concret que és aconseguir que els infants i les seves famílies puguin ser qui són, deixant de banda els possibles actes de discriminació. És per això, que en tenir un objectiu tan específic, facilita concretar els esforços i les actuacions per aconseguir l'objectiu. Aquest objectiu, com que no tingut l'oportunitat de realitzar una conversa amb les persones no ho puc corroborar, però està clar que aquesta tolerància demana tractar des de l'educació el feminisme i el sentit crític, per tant el projecte s'aproximaria als valors que la cooperativa Fil a l'agulla explicita des d'un primer moment. El projecte Rainbow a diferència de la cooperativa Fil a l'agulla, que no té cap projecte concret, el que fa que sigui molt més difícil la seva implementació i com a conseqüència la seva efectivitat. En la meua opinió, manca un projecte educatiu únic que inclogués els valors que pretén transmetre la cooperativa, ja que considero que seria un projecte molt més complet que el projecte Rainbow, amb una possibilitat de difusió i implementació en la meua opinió més amplia. Realment els recursos analitzats de la cooperativa responen a una formació autodidàcta i/o a un moment de necessitat de claustre de saber com respondre a qualsevol de les situacions presentades com per exemple casos d'homofòbia, masclisme o xenofòbia, etc. A més, aquesta puntualitat de projectes i/o intervencions al ser de manera temporal fa que no es pugui dur a terme un seguiment i una continuïtat per tal de veure l'efectivitat i els canvis produïts en l'educació del centre que s'implementi. Potser hauria d'haver realitzat només l'anàlisi d'un únic projecte que hagués realitzat la cooperativa en un centre educatiu, però en haver-ho de fer amb els recursos disponibles al web, no tenia accés i és per això vaig decidir realitzar una anàlisi i descripció dels recursos elaborats referents a l'apartat web del món educatiu i en concret a la coeducació. En aquest mateix apartat web, des d'aquesta organització realitzen un llistat de recursos referents al feminisme, jocs i joguines, interculturalitat donant propostes de canvi a molts més àmbits de treball. Per últim, en ambdues associacions, hi ha un tractament de contingut complint amb la Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia, ja que els projectes en la meua opinió són les injeccions d'aquest temari als centres que els hi demanden. Hagués estat necessari veure com els centres fora d'aquests projectes incorporen i compleixen amb la llei, però aquesta podria haver estat una altra recerca a realitzar. A continuació es presenta una síntesi visual de les idees claus arribades a través de les anàlisis dels projectes.

He volgut acabar la part de l'anàlisi del projecte Rainbow i de la cooperativa Fil a l'agulla, amb una síntesi general i visual dels punts forts i febles de cadascuna de les associacions, amb l'objectiu de fer explícit de forma comparativa les idees clau explicades al llarg del treball envers els dos projectes coeducadors amb perspectiva de gènere seleccionats de la ciutat de Barcelona. Des del primer moment la recerca no pretén menysprear cap dels dos projectes, sinó tot el contrari donar-los a conèixer exposant els mèrits i els aspectes que en la meua opinió podrien millorar-se i així arribar a aconseguir l'objectiu que compartim, realitzar una educació en perspectiva de gènere, feminista, crítica, que aboleixi els estereotips sexistes i homòfobs a través del tractament de la cultura visual amb una millora de la qualitat educativa.

4. Discussió dels resultats

Una vegada analitzades les accions formatives i els recursos disponibles dels dos projectes seleccionats a partir de les pàgines webs oficials, podem evidenciar, que ambdós projectes segueixen l'objectiu de desaprendre els estereotips de gènere. Ambdues propostes pretenen realitzar un treball de canvi, fent evident la diversitat, deixant de banda les limitacions i els rols imposats socialment. Segons Heilman (2001), els estereotips de gènere influeixen en el processament de la informació i sobretot en el nostre comportament social, és així com des d'aquests dos projectes nascuts a la ciutat de Barcelona, donen resposta aquesta concepció i proposen un canvi, el qual consisteix en el desaprenentatge dels estereotips de gènere des de la infància i entenent la institució escolar com a peça clau de l'engrenatge. Aquesta implementació i tractament del gènere variarà depenent de l'organització, ja que es plantegen diferents objectius i formes de fer-ho. En primer lloc, com a plantejament de projecte relacionat amb el gènere, el projecte Rainbow, el considero el més consolidat a l'estar constituït com a tal, amb el que això implica, una formació, supervisió i avaluació per part de l'associació a les escoles que si sumen. A més, el seu objectiu al ser específic, fa que el centre educatiu que vulgui adherir-se ho pugui fer amb més facilitat i s'especialitzi d'una forma més senzilla, dins la complexitat, en l'àmbit. A diferència dels recursos proposats per la cooperativa Fil a l'agulla que des d'un primer moment amplien el treball de valors, incloent-hi altres aspectes diferents del gènere, com és el feminisme i la interculturalitat, és així, com des de la cooperativa entenen la coeducació i l'educació en perspectiva de gènere (Bou, Casanovas, Carro i Monsech, 2013).

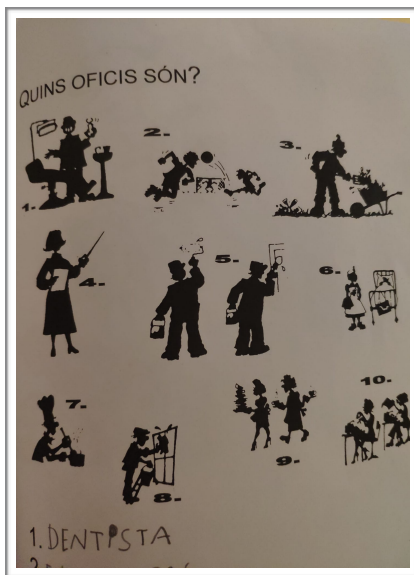
Com hem pogut veure, en ambdós projectes amb perspectiva de gènere, mostren la diversitat concretament a partir de recursos visuals i d'estratègies diverses, el què ocasiona uns inputs als infants, afavorint un possible canvi en la manera de mirar, allunyant-se així de les influències sexistes, homòfobes a les quals estan sotmesos culturalment. Aquestes influències haurien d'anar acompanyades d'un diàleg i reflexió, que facin desenvolupar aquest sentit crític. És per això, de la importància del fet que les dues iniciatives facin explícit el treball de la cultura visual i dels seus artefactes que fins a hores d'ara entenc que es realitza de forma implícita. D'una banda el projecte Rainbow, té com a objectiu el lliure desenvolupament com a persona, és a dir, que cap infant hagi de patir assetjament a causa de la seva possible orientació sexual, com poden ser insults, vexacions, agressions físiques, estereotips, marginació social, etc. Per tant, es persegueix potenciar les actituds de respecte, la inclusió de la diversitat afectiva-sexual dels infants a tots els espais del centre i també a les seves famílies. A més, un aspecte important és el llenguatge inclusiu i el fet de normalitzar termes que poden resultar tabús encara avui dia en la societat. Considero que seria necessari i interessant realitzar un estudi comparatiu per poder evidenciar quina és l'evolució dels d'estereotips abans i després de l'aplicació del projecte, per tal de poder treure unes conclusions més acurades de la seva efectivitat. L'anàlisi realitzat demana d'una ampliació d'informació per part de les associacions que els han dut a terme i dels canvis produïts que des de les escoles han observat a partir de l'aplicació dels projectes i l'impacte en els infants.

Amb les accions que el projecte Rainbow pretén implantar a les escoles, en els seus dos anys de formació, i la diversitat de recursos disponibles analitzats podem evidenciar sense comprovacions pràctiques però sí teòriques, que aquesta diversitat de recursos aporta beneficis pel que fa a l'eliminació d'estereotips (Caballero, 2014). I no només des d'aquest projecte sinó també mitjançant els recursos proporcionats per la cooperativa Fil a l'agulla, però d'una manera més autodidàctica, de la qual no dubto que sigui menys efectiva pel que fa als coneixements, però sí que és més difícil realitzar un canvi de paradigma com a institució escolar amb uns recursos desgranats, sense uns objectius definits en un projecte, sense unes finalitats clares i sense comptar amb unes persones expertes que t'assessorin i avaluïn en els progressos realitzats. Això sí, considero que les referències i programes que ofereix la cooperativa són de qualitat educativa, és a dir, inclouen una fonamentació teòrica i exemplificada amb multitud de recursos útils via web.

D'aquesta manera ambdues associacions dedueixo que tenen en compte la mirada, la cultura visual i el context però no en fa referència al llarg de la formació com a tal, és per això, de la necessitat de què el projecte faci evident aquesta mirada crítica sobre la imatge, a més de tenir present els referents culturals del grup/escola. És evident la importància de la cultura visual en els primers anys de socialització, per tant, seria interessant que les persones receptores de les formacions fossin conscients de la influència que poden arribar a ocasionar als infants les imatges seleccionades i de la importància del sentit crític per a adonar-se de la finalitat que hi ha darrere (Hernández, 2012). Pel que fa al projecte coeducador, Fil a l'agulla, ofereix una diversitat de formacions en relació amb la coeducació. És per això, que he analitzat els documents relacionats amb el món educatiu que la cooperativa posa a disposició de les persones lectores. Aquests recursos proporcionats responen a com la cooperativa entén la coeducació a hores d'ara, una definició que respon al gènere, a l'àmbit LGTBI+, al racisme i a la interculturalitat (Bou, Casanovas, Carro i Monsech, 2013). Aquests recursos analitzats intenten donar resposta als procediments que cal seguir per tal de desaprendre els estereotips per cadascun dels grups minoritaris, tant del gènere, com relacionats amb l'origen de les persones, etc. Per tant, com he esmentat anteriorment des dels recursos proporcionats per la cooperativa es donaria resposta des de diferents àmbits al tractament del gènere a l'escola, però això sí, d'una forma més autònoma per als professionals docents, el que implica directament més dedicació i compromís dels professionals. Aquests valors que la cooperativa fa evidents, entenc que el projecte Rainbow també els té en compte a l'hora d'arribar a aconseguir el seu objectiu, ja que la mirada feminista, la intercultural i el desenvolupament del sentit crític donen més riquesa i consistència al seu objectiu principal d'arribar a tolerància pel que fa a la diversitat afectiva i sexual.

En l'actualitat, els dos projectes de formació coeducadors són privats, el que ocasiona que les escoles que vulguin plantejar-se un canvi metodològic i d'entendre l'educació hagin de finançar-se per assumir-ho. Les escoles catalanes a diferència de les angleses no poden adherir-se a un pla de formació de les mateixes característiques d'àmbit coeducador que sigui de titularitat pública i finançat pel Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. D'una banda la formació proporcionada del projecte

Rainbow⁹ té un cost de 8.965 € pels dos anys d'acció i supervisió des de l'associació. D'altra banda, la cooperativa Fil a l'agulla no té una formació de les mateixes característiques, però els cursos que imparteix tenen un cost de fins a 1.800 € per persona i any d'estudi. Ens trobem llavors davant d'unes despeses que les escoles o a escala individual han d'assumir-se, per tal de poder realitzar un canvi en l'educació, en definitiva per tal d'incidir en fer evolucionar la societat. La problemàtica ens la trobem quan aquestes despeses, com a escola pública no la pots assumir, és llavors, quan considero que el Govern de la Generalitat de Catalunya hauria d'actuar per tal d'eliminar les reproduccions de desigualtats, que es produeixen entre les mateixes institucions escolars, al no poder mostrar a la totalitat d'infants les diferents possibilitats de mirar i d'interpretar el món a través del desenvolupament del pensament crític.

Imatge 8: Fitxa "els oficis".
Escola ciutat Barcelona.

La imatge de l'esquerra extreta d'una fitxa d'una escola pública de la ciutat de Barcelona, té com a objectiu treballar els oficis. Podem entendre com aquesta escola encara no ha tingut la necessitat o no té el suport per plantejar-se l'educació en perspectiva de gènere, ja que com podem observar la fitxa reproduïx clarament estereotips sexistes, no tenint en compte la cura de la imatge. Per tant, aquest exemple ens mostra com des de la infància, la cultura a la qual pertanyem ens mostra unes atribucions i reproduccions d'estereotips que es van transmetent de generació en generació i si no hi plantem cara aquestes creences socials, seguiran perpetuant-se, modelant la nostra forma d'actuar. Avui dia, l'escola no queda exclosa d'aquesta reproducció de desigualtats, per tant, com a institució i peça clau d'engranatge social cal que es replantegi l'educació perquè es produeixi una millora de la qualitat educativa a les aules de Catalunya.

Segons Caballero 2014, i tal com he anat evidenciat al llarg del treball, la mirada no és un mecanisme neutral sinó que pel fet de viure en una societat, que en el nostre cas és capitalista, patriarcal i homòfoba fa que la nostra forma de mirar quedi influenciada sota aquests tres paraigües. Partint d'uns dels objectius del treball, la cultura visual influencia la forma de mirar-nos entre nosaltres i els prejudicis que a la vegada aquesta manera de percebre a l'altre ens acompanya en tots els actes diaris. A més, aquesta cultura ens ajuda en la construcció de la identitat, una construcció que com és lògic segueix els estàndards de la societat, com he dit abans amb influències sexistes, homòfobes, des de la televisió, el cinema, les xarxes socials, la literatura tradicional, etc. És a dir, sota aquestes influències ens construïm i acabem acceptant aquests actes discriminatoris, cap a grups socials considerats històricament com a dissidents d'aquest sistema (Butler, 2004).

⁹ Annex 1

Tal com Moya (2003) expressa, els estereotips defineixen la creença social de les característiques associades a un grup social determinat i com a conseqüència es produeix una reproducció dels estereotips de manera cíclica al llarg del temps. És per això de la necessitat de projectes com els presentats, per tal de poder trencar amb la reproducció social d'estereotips que limitin, menyspreïn i/o considerin la llibertat de fer de cada persona. A continuació presento set propostes per a treballar la perspectiva de gènere a l'aula, constituïdes a partir de l'elaboració del treball i en cap cas com a solució final per al tractament adequat del gènere. Simplement les considero una forma d'apropar el treball dels estereotips, del gènere i del feminisme a l'aula.

- Conèixer, analitzar, debatre i modificar els contes de l'aula.
- Reflexionar i analitzar els estereotips de la publicitat actual.
- Debatre i reflexionar sobre les pel·lícules més populars i vistes.
- Reflexionar sobre els missatges que promou la música actual.
- Modificar l'organització de l'aula i els grups d'alumnat.
- Fer evident el paper de la dona al llarg de la història.
- Fomentar la sensibilització, reflexió i participació de les famílies en l'escola.

Per últim, aquest seguit d'indicacions haurien d'anar acompanyades d'un seguiment i d'una tutorització per part dels diferents professionals docents, per tal de poder comprovar l'efectivitat i si no fos així introduir nous canvis en la pràctica. És per això, de la necessitat d'un pla de formació en matèria coeducadora per a totes les escoles públiques de Catalunya. La complexitat de la societat actual demana que les professionals de l'educació actuals siguin competents en sabers i accions pel que fa a l'àmbit feminista, en perspectiva LGTBI+, en interculturalitat i prevenció de l'assetjament per qualsevol motiu dels esmenats anteriorment. Tal com evidencia Roig (2020), aquest treball de perspectiva a l'aula no només l'ha d'aplicar el/la mestra que pertany al col·lectiu o quan aquests creuen que un infant hi pot pertànyer. És necessària la implicació de totes les persones docents, per tal de posar límit a les situacions de poder, privilegi i d'opressió que els "infants dissidents" poden arribar a patir en la seva vida.

5. Conclusions

En primer lloc, pel que fa als objectius principals de la recerca considero que s'han pogut arribar a complir, però no de la manera que jo inicialment tenia plantejada. A causa dels canvis i de la manca de comunicació amb les associacions i les escoles, la investigació no ha pogut arribar al punt que jo inicialment volia. Al llarg de la recerca hem pogut evidenciar com és el treball que realitzen els dos projectes coeducadors, com treballen els estereotips de gènere, i com la cultura visual influeix en aquests dos projectes però sense que les creadores de les formacions facin explícita i posin nom aquesta influència. A grans trets, el treball no té l'aprofundiment que m'hagués agradat realitzar i aportar al col·lectiu LGTBI+, però sí que la investigació m'ha permès evidenciar els orígens i evolució de la coeducació, a més de la coneixença dels orígens i la història d'aquests dos projectes nascuts a la ciutat de Barcelona. A la vegada, he pogut comprovar com la Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia es té en compte en els dos projectes escollits, però que encara manca una formació i supervisió de l'educació per tal de veure com aquesta llei realment es fa efectiva en qüestions pràctiques, més enllà d'aquests dos projectes. A més, seria necessari fora dels dos projectes analitzats, que des del Departament d'Ensenyament realitzessin una supervisió a les escoles de Catalunya, per tal de comprovar de si realment els continguts que la llei obliga a incloure i a tractar es porten a terme a les diferents aules. Finalment la investigació m'ha permès aproximar-me a conèixer el que és i implica la cultura visual, la influència de la mirada i els referents que han sigut una influència en la nostra manera d'entendre el món, ajudant inconscientment a la construcció sexista d'estereotips. És així com, puc afirmar que amb l'ajuda d'aquests projectes innovadors pel que fa a la coeducació i el tractament del gènere, es pot arribar a aconseguir el desaprenentatge i fomentar la construcció d'un ideari lliure d'aquests estereotips sexistes històrics i de la invisibilització de col·lectius considerats "els diferents". De tots els temes que he tractat i relacionat al llarg del treball, el concepte de la cultura visual i tot el que engloba ha estat el que més m'ha costat incloure i fusionar al treball, a causa de l'abstracció i la desconexió. Aquesta sensació ha anat disminuint a mesura que evolucionava la formació i la informació que rebia a través de la lectura d'articles en relació amb el tema.

A Catalunya hi ha diverses lleis que ofereixen una protecció als grups que són considerats socialment vulnerables, com són la Llei 5/2008 del dret de les dones a erradicar la violència masclista, la Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia i la Llei 17/2015, del 21 de juliol, d'igualtat efectiva de dones i homes. Aquestes lleis són realitats a efectes legals però s'ha mostrat una voluntat que no s'ha fet plenament efectiva, ja que cal que aquestes normatives vagin acompanyades de polítiques reals, amb recursos i pressupostos suficients. Tanmateix, com que la majoria no s'han fet efectives, hem de continuar recordant als governs i a les administracions públiques quines indicacions i mesures proposen per aquestes lleis. Els principis de coeducació han de tenir un caràcter permanent i transversal que s'han d'aplicar en tots els nivells de l'ensenyament. A més, com he anat evidenciant en la recerca, s'ha de supervisar els llibres de text i altres materials curriculars per a garantir que s'estan

donant els continguts d'acord amb el principi de la coeducació. Caldria fer esmena de la necessitat de la formació permanent dels i les professionals de l'educació en matèria feminista, perspectiva LGTBI+ i interculturalitat. Amb la facilitació d'eines metodològiques d'actuació davant situacions concretes d'assetjament per raó de gènere, d'orientació sexual o de precedència.

En el moment inicial de plantejament de la recerca, es volia anar més enllà i aprofundir en les diferents escoles on en l'actualitat s'està implementant aquests projectes. Es pretenia realitzar converses amb dos d'aquests centres i amb les associacions que van idear tant el projecte Rainbow com la cooperativa Fil a l'agulla, però finalment no ha estat possible. Aquesta motivació es va veure afectada quan vaig veure que des de l'associació creadora del projecte Rainbow no em donaven resposta a tenir una conversa sobre el projecte coeducador que havien generat. Aquesta qüestió m'ha fet plantejar diverses teories, una d'elles és que hi va haver un moment en el qual a l'associació li interessava que parlessin del seu producte i així ho van fer mediàticament, fent-se ressò del projecte diferents mitjans de comunicació, com la televisió o la radio. En l'actualitat, la seva creació ja està al mercat i no interessa seguir sotmetent aquesta a possibles qüestionaments. És per això, que trobo que aquest supòsit fa decaure el projecte innovador, ja que en la meua humil opinió les innovacions han d'estar obertes a poder realitzar canvis, per tal de créixer en efectivitat. De fet, la meua intenció no era en cap cas realitzar un cap judici de valor i tampoc qüestionar la feina de qualitat que segur realitzen les professionals, sinó conèixer a les persones que van ser capaces de generar aquesta innovació i poder conversar amb elles. Pel que fa a Fil a l'agulla, hagués estat possible la conversa amb membres de la cooperativa però en ser només dos, els projectes escollits, feia que la receca quedés descompensada en només poder obtenir informació d'una associació en concret i no de l'altra. Pel que fa a la comunicació amb les escoles, ambdues van acceptar tenir una conversa i/o inclús visitar les instal·lacions, però a causa de la pandèmia de la COVID-19, aquesta relació es va veure paralitzada. Va ser llavors quan vaig plantejar-me que la conversa que hagués realitzat de forma presencial, canviés de format fent-ho a través del correu electrònic per tal que poguessin contestar per escrit i/o si volien fer-ho per videoconferència. D'aquests últims correus encara no he rebut cap resposta. Després d'aquesta incertesa sobre com acabaria el treball de final de grau, amb l'ajuda de la tutora vam creure adient acotar la recerca i realitzar una anàlisi dels recursos que hi consten a les diferents pàgines webs dels dos projectes.

És per això, que considero que el procés de realització no ha estat gens fàcil, ple de dubtes i incerteses pel fet que els agents d'estudi, ja que no donaven una resposta clara. Per tant, el producte final generat a partir de la recerca és limitat, hi ha una fonamentació teòrica i un gruix considerable de referents, però en concret, la part metodològica, on es realitza l'anàlisi de materials i les accions de les dues associacions està realitzada a partir de suposicions tenint en compte les autores i autors de referència, però en cap cas amb la reafirmació objectiva per part de les creadores d'aquests projectes innovadors. Com que no s'ha pogut arribar a contrastar les anàlisis i tampoc les conclusions arribades amb les persones creadores dels projectes, no puc donar una resposta clara i contundent a si els projectes realitzen un adequat treball dels estereotips de gènere, a través de la cultura visual o no. Però, sí que

considero que aquest treball aporta unes vivències i coneixements pel que fa al tractament del gènere, el feminisme, la interculturalitat, el sentit crític i democràtic que és evident que influenciarà en la vida dels infants que tinguin la sort de rebre aquesta educació. A hores d'ara em plantejo que potser l'elecció d'analitzar la cooperativa Fil a l'agulla comparada amb el projecte Rainbow no ha estat la més adequada, ja que no estem parlant del mateix pla de formació, però al fer-ho via web el marge d'anàlisi i d'actuació ha estat limitat. Per últim, considero que és necessari que les institucions públiques donin suport a projectes com els seleccionats per tal que és s'implementin, i ocasionin un replantejament de les normes socials establertes, des de la nostra forma de mirar, pensar i entendre el món, fins a arribar a una nova visió millorada del que es pot arribar a aconseguir a través de l'educació diversa, tolerant i democràtica.

Com a curiositat, a l'hora de tancar el treball, la Generalitat de Catalunya feia pública la retirada el pròxim curs escolar dels concerts econòmics a les escoles que segreguen per sexe, el que suposa una gran evolució en el panorama educatiu català. Aquest fet no implica ni molt menys un guany definitiu, ja que com he evidenciat al llarg del treball queden moltes desigualtats a erradicar, i cal anar més enllà de tenir en una aula a les nenes i els nens barrejats, però cal reafirmar que és una evolució que considero positiva.

6. Consideracions finals

Una vegada arribats aquest punt, m'agradaria expressar el que ha sigut per a mi la realització d'una recerca en relació amb els estereotips de gènere i l'orientació sexual. Aquest treball de fi de grau ha suposat pel que fa a l'àmbit personal un creixement maduratiu, una evolució respecte a la concepció que tenia de mi mateix i de la meva orientació sexual. Podríem dir que ha estat un treball introspectiu i que m'ha fet créixer com a persona i com a futur professional docent. La realització d'aquest treball no ha estat gens fàcil, a causa de la crisi de la COVID-19 que va fer que hagués de modificar part del treball, canviant els objectius, el marc teòric i la part metodològica una vegada ja tenia realitzada totes aquestes parts. Tot i això, amb el suport de la tutora vam encaminar de nou la recerca i el resultat ha estat un treball en el qual he gaudit mentre el feia. D'aquesta situació nova per a totes, em quedo amb la capacitat que he tingut de saber encaminar, fer i refer per tal de poder finalment acabar un treball de final de grau a l'altura del que em vaig plantejar al seu inici i en la data d'entrega marcada al calendari. La situació d'excepcionalitat actual ha fet que mentre realitzava el treball de fi de grau pogués realitzar dues formacions en línia en relació amb estereotips de gènere i educació, d'un total de trenta-vuit hores. Aquestes formacions ofertes per Fundesplai han estat clau per a l'acreditació i aplicació dels coneixements adquirits en la recerca.

Al llarg d'aquests quatre anys de grau he experimentat un creixement i he descobert àmbits de coneixement que m'aporten satisfacció personal. És per això, que a l'hora de plantejar-me l'elecció del treball de final de grau, volia que estigués relacionat amb el tractament del gènere, ja que era un àmbit que em cridava l'atenció i del qual havia llegit anteriorment. El que no sabia és que la realització d'aquest treball, em permetria saber que vull continuar amb els estudis en relació amb l'educació i el gènere, és a dir, seguint formant-me en aquest àmbit i poder alhora també aportar. Com he anat dient al llarg de la recerca, que tractes sobre el gènere i l'educació ha fet des d'un inici de motor de motivació per tal que el resultat final de la recerca pogués contribuir millorant al col·lectiu LGTBI+. La selecció dels dos projectes coeducadors nascuts a la ciutat de Barcelona va sorgir de la coneixença dels seus objectius educatius i del seguiment que havia realitzat prèviament a les xarxes socials, a més de poder aportar quelcom als projectes i als infants de la ciutat. Per a mi, va ser una decepció trobar-me que l'associació de Famílies Lesbianes, Gais, Trans, Bisexuals i Intersexuals, les quals van idear el projecte Rainbow en cap moment em donessin resposta a cap dels meus intents de posar-me en contacte i donar el millor de les meves intencions en aquest treball d'investigació. Si més no, em quedo amb els aprenentatges adquirits a través de la diversitat de referències que he fet servir per l'elaboració del treball i a la vegada amb el sentiment de superació i de satisfacció a l'haver pogut acabar aquesta etapa del Grau d'Educació Primària amb un treball de final de grau que respon als meus interessos.

M'agradaria acabar el meu treball de fi de grau citant a una dona històrica, Clara Campoamor, que va dir el següent: "La llibertat s'aprèn exercint-la". Una dona feminista que va aconseguir el vot femení a la segona república espanyola, una persona que cal recordar i de la qual podem aplicar-nos la seva pedagogia d'aprendre a ser lliures i d'actuar lliurement. Si més no, l'objectiu del treball és aquest, poder contribuir al fet que les persones en un futur puguin ser tal com són de manera lliure.

7. Glossari:

A continuació es defineixen una sèrie de conceptes en referència amb l'esmentat al llarg del cos de la recerca. A causa de la transcendència dels mots següents he considerat important la seva explicació detallada. És per això, que el llistat següent s'ha definit tenint en compte les consideracions de la filòsofa feminista americana, Judith Butler en considerar-la una de les principals referents de la meua recerca.

- Lesbianes: Aquelles dones que se senten atretes, ja sigui sentimental com de manera afectiva, romàntica o sexualment per una persona del seu mateix gènere.
- Gais: Aquells homes que se senten atrets per una persona del seu mateix gènere.
- Trans¹⁰: Aquelles persones que no s'identifiquen amb el gènere que se li va assignar en nàixer. Poden estar sotmeses a una intervenció quirúrgica o a una transició social tenint l'aparença del sexe contrari.
- Bisexuals: Aquelles persones que se senten atretes romànticament, de manera afectiva i/o sexualment per persones independentment del seu gènere.
- Intersexuals¹¹: Són les persones que neixen amb discrepàncies entre el seu gènere i els seus genitals. Posseeixen característiques genètiques i fenotípiques pròpies de mascle i de femella.
- Altres (+): En aquest subgrup s'engloben totes les possibles persones que no se senten identificades amb els grups anteriors. Com per exemple, les persones queers, les persones asexuals...
- Heterosexualitat: és l'amor, el desig o l'erotisme que està focalitzat cap a persones de diferent sexe al propi.
- Homosexualitat: es refereix a l'amor, desig o erotisme que es troba focalitzat cap a persones de sexe igual. Si la relació és d'homes, se'ls anomena gays i quan passa amb les dones, lesbianes.

¹⁰ El terme trans engloba als termes transgènere i transsexual. El primer terme es refereix aquelles persones que s'identifiquen o viuen com l'altre gènere, però que poden no haver-se sotmès a tractaments hormonals o operacions de resignació de sexe. El terme transsexual, en canvi engloba les persones que si han passat pel procés hormonal o operacions de resignació de sexe. Els últims moviments del col·lectiu trans vol evitar el morbo social que pot ocasionar l'especificitat del terme i es defineixen com a persones trans (Butler, 2016).

¹¹ La societat amb el fi de normalitzar el cos dels infants amb anatomies sexualment indeterminades o hermafrodites els sotmeten a una cirurgia coactiva. Els moviments en contra d'aquestes operacions manifesten la perspectiva crítica sobre la versió de "l'humà" que requereix morfologies ideals i la constricció de les normes corporals. En resistir-se a la cirurgia coactiva, la comunitat intersexual fa una crida perquè s'accepti als infants amb la condició d'intersexual, ja que són una part del continuïum de la morfologia humana i com a tals han de ser tractats com humans (Butler, 2016).

- Bisexualitat: és l'amor, desig o erotisme que es troba focalitzat cap a persones del mateix sexe o de diferent.
- Sostre de vidre: és la metàfora que s'utilitza per a explicar per què, tot i reunir totes les condicions exigides i no observar-se cap obstacle físic o evident, les dones no arriben a llocs de poder. És com si hi hagués un sostre invisible que les obliga a restar per sota de determinats llocs de treball en els que predomina la capacitat d'influència i decisió (Barberá, 2002).

8. Referències:

La forma d'evidenciar les referències trenca amb el format de l'Associació Americana de Psicologia (APA), en fer referència els noms complets de l'autoria en la bibliografia. El que ocasiona a les persones lectores una informació de les possibles desigualtats en les fonts bibliogràfiques i una oportunitat de reflexió, en crear-se un "gender balance".

Adichie, Chimamanda; Calvo, Javier (2016). *Todos deberíamos ser feministas*. Barcelona: Literatura Random House.

Adichie, Chimamanda; Rodríguez, Cruz (2017). *Querida Ijeawele*. Barcelona: Penguin Random House.

Agència per a la Qualitat del Sistema Universitari de Catalunya (2018). Marc general per a la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència universitària. Recuperat de http://www.aqu.cat/doc/doc_19381922_1.pdf

Alastrué, Pere; González, Carles (2013). *Model de competició. Jocs esportius escolars*. Consell Esportiu del Baix Llobregat. Recuperat de <https://filalagulla.org/recursos/>

Berga, Anna (2005). *La perspectiva de gènere: una nova mirada a la realitat visual. Educació social*. 15-24. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1328219>

Biglia, Barbara; Vergés, Núria (2016). Cuestionando la perspectiva de género en la investigación. *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 9 (2), 12-29. Recuperat de <http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/110710>

Bou, Joana; Casanovas, Lidia; Carro, Sara; Monsech Neus (2013). "La coeducació i la gestió de la diversitat a les aules". Un dossier adreçat al professorat de primària i secundària. Recuperat de: http://cgtense.pangea.org/IMG/pdf/guia_coeducacio_fil_a_lagulla.pdf

Brea, José (2009). Los estudios visuales: por una epistemología política de la visualidad. Recuperat de <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2006/01/Los-estudios-visuales-por-una-epistemolog%C3%ADa-pol%C3%ADtica-de-la-visualidad.pdf>

Butler, Judith (2004). *Deshacer el género*. 8 ed. Nova York: Paidós Studio 167.

- Caballero, Antonio (2014). Comunicación y subversión: estudios de género desde la cultura visual. *Journal de Comunicación Social*. (II), 95-120. Recuperat de https://www.w.w.r.e.s.e.a.r.c.h.g.a.t.e.n.e.t/publication290790091_Comunicacion_y_Subversion_Estudios_de_genero_desde_la_Cultura_Visual_Aportes_de_la_Teoria_Queer_y_los_Estudios_Visuales
- Cabral, Blanca; García, Carmen (2001). Deshaciendo el Nudo del Género y la Violencia. *Otras Miradas*, (1), 60-76. Recuperat de <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=183/18310108>
- Castillo, Rosario; Montes, Beatriz (2014). Análisis de los estereotipos de género actuales. *Anales de Psicología*. vol. 30, 1004-1060. Recuperat de <https://www.redalyc.org/pdf/167/16731690027.pdf>
- Català, Ferran; López, Joan; Vilalta, Mireia. Sortir de l'armari... per romandre a l'escola! *Graó. Coeducar: Posar la vida al centre de l'educació*. 50-53. Recuperat de <https://www.grao.com/es/producto/sortir-de-larmari-pero-romandre-a-lescola-doc0495843>
- Chacón, Pedro; Morales, Xana (2014). Infancia y medios de comunicación: El uso del método semiótico cultural como acercamiento a la cultura infantil. *Revista de la Facultad de Educación de Albacete*. 29. 1-17. Recuperat de <https://revista.uclm.es/index.php/ensayos/article/view/332>
- Consell de l'Audiovisual de Catalunya. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. Col·legi de Periodistes de Catalunya (2017). Recomanacions sobre el tractament de les persones lesbianes, gais, bisexuals, transgèneres i intersexuals (LGTBI) als mitjans de comunicació. Recuperat de https://www.cac.cat/sites/default/files/2018-02/Recomanacions_LGBTI_CA.pdf
- Competències i Educació per al Desenvolupament. *Gènere*. Recuperat de http://competenciasyepd.edualter.org/ca/orientacions-pedagogiques#b_start=0&c4=enfocament_de_genere
- Córdoba, David (2003). Identidad sexual y performatividad. *Athenea Digital: Revista de Pensamiento e Investigación Social*, 4, 87-96. Recuperat de <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-64719>
- Crescini, Adrián; Fernández, Ana; Martínez, Meritxell; Varghegyi, Vera (2018). *El mètode BODI, diversitat cultural, cossos, gèneres i salut des de primera infància. Guia didàctica per fomentar la diversitat i la no-discriminació*. La Xixa Teatre. Ajuntament de Barcelona. Recuperat de <https://filalagulla.org/recursos/>

- Escoles Rainbow. Recuperat de <https://familieslg.wixsite.com/escolesrainbow/objectius-llarg>
- Ferrer, Francisco (1908). *La escuela moderna*. España: La malatesta editorial.
- Fundació Catalana de l'Esplai (2017). Encoratja't, una proposta per la igualtat i la violència zero. Recuperat de www.fundesplai.org
- González, Blanca (1999). Los estereotipos como factor de socialización en el género. *Comunicar*. Recuperat de <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=158/15801212>
- Gros, Alexis (2016). Judith Butler y Beatriz Preciado: una comparación de dos modelos teóricos de la construcción de la identidad de género en la teoría queer. *Civilizar*, 16 (30): 245-260. Recuperat de <http://www.scielo.org.co/pdf/ccso/v16n30/v16n30a18.pdf>
- Guia de contes i novel·les per la igualtat de gènere i la violència zero de 3 a 18 anys (2016). *Fundesplai*. Recuperat de <https://projectes.fundesplai.org/encoratjat/>
- Hernández, Fernando (2005). ¿De qué hablamos cuando hablamos de cultura visual?. *Educação&Realidade*. 30 (II). 9-34. Recuperat de <https://www.redalyc.org/pdf/3172/317227042017.pdf>
- Hernández, Fernando (2012). La cultura visual como estrategia que posibilita aprender a partir de establecer relaciones. *Instrumento*. Est. Pesq. Educ. Juiz de Fora, v.14, n.2. 195-207. Recuperat de <https://periodicos.ufjf.br/index.php/revistainstrumento/article/view/18768>
- Instituto de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades (2015). *Abrazar la diversidad: propuestas para una educación libre de acoso homofóbico y transfóbico*. Recuperat de http://www.inmujer.gob.es/actualidad/NovedadesNuevas/docs/2015/Abrazar_la_diversidad.pdf
- Intersindical Alternativa de Catalunya. Feminisme a l'aula. *Eina Sindical d'Informació*. 496. Recuperat de <https://filalagulla.org/recursos/>
- LGTBIfòbia y recursos educativos. Recuperat de <http://www.educatolerancia.com/lgtbifobia-recursos-educativos/>
- Lucumí, Eva; Álvarez, Annie; García, Claudia (2011). El poder como genealogía de la identidad de género. *Revista Colombiana de Ciencias Sociales*, Vol 3. 91-103. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5123761>
- Mujeres en las artes visuales (2014). Aplicaciones del arte a la igualdad en ámbitos educativos, sociales y culturales. *Catálogo de publicaciones de la Administración General del Estado*. 3-94. Recuperat de http://www.inmujer.gob.es/areasTematicas/educacion/programas/docs/2015/Aplicaciones_del_Arte.pdf

Observatori en contra de l'homofòbia. Recuperat de <https://och.cat/serveis/>

Otero, Mercè (2009). La presència LGTB a l'àmbit educatiu. Eines per a la informació, la reflexió i la formació. 13-18. Recuperat de https://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/ambits_tematicas/igualtat/presencia_LGTB/educacio.pdf

Outsiders programme. Recuperat de <https://www.bbc.com/news/av/uk-47738863/school-lgbt-teaching-row-what-is-in-the-no-outsiders-books-that-sparked-protests>

Pla municipal per la diversitat sexual i de gènere, Ajuntament de Barcelona. Recuperat de https://bcnroc.ajuntament.barcelona.cat/jspui/bitstream/11703/98748/1/plalgtb_2016.pdf

Quaderns de legislació: Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia. Recuperat de https://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/ambits_tematicas/igualtat/llei11-2014/QL100.pdf

Roig, Arnau (2020). Portant la perspectiva LGTBI+ a l'aula, a càrrec d'Arnau Roig. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=NKoXpamqpXw&list=PLfiwyQy5C38clu62nysum3A74h-MCKY0W&index=3&t=0s>

Salamanca, Lurdes (2014). Coeducación, la erradicación de los estereotipos de género en la educación del siglo veintiuno. *Iberoamérica Social: revista-red de estudios sociales (III)*, 84-91. Recuperat de <https://iberoamericasocial.com/ojs/index.php/IS/article/view/135/172>

Sarrió, Maire; Ramos, Amparo; Barberá, Ester; Candela, Carlos. (2002). Más allá del techo de cristal. Diversidad de género. Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración. 55-68. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=296669>

Subirats, Marina (1995). Conquistar la igualdad: la coeducación hoy. *Revista iberoamericana de Educación*, ISSN 1022-6508, Nº 6, 1994 (Ejemplar dedicado a: Género y Educación) 49-78. Recuperat de https://www.researchgate.net/publication/28075849_Conquistar_la_igualdad_la_coeducacion_hoy

Subirats, Marina. La coeducación hoy: 10 ideas base. *Igualdad de Género y educación*. 4-5. Recuperat de www.educacionenvalores.org

- Van den Bogaert, Alice (2018). *I si eduquem sense sexisme?* Recuperat de <https://filalagulla.org/recursos/>
- Van den Bogaert, Alice (2019). *I si eduquem sense sexisme? Una guia de famílies a famílies*. Diputació de Barcelona. Recuperat de <https://filalagulla.org/recursos/>
- Vargas, Ileana (2012). The interview in the qualitative research: trends and challenges. *Revista Electrónica Calidad En La Educación Superior*, 3 (1), 119-139. Recuperat de <https://doi.org/10.22458/caes.v3i1.436>
- Villaplana, Virginia (2008). Identidades feministas, cultura visual y narrativas. *Asparkia*. 73-88. Recuperat de <http://www.e-revistas.uji.es/index.php/asparkia/article/view/470>

9. Annexos:

1. Pressupost Projecte Rainbow¹²:

Despeses de recursos humans i de materials per als dos anys d'implementació

- Professionals formadors

Curs 1:

Formador	Hores 2 Jornades +	Seguiment	Preu/h	total any 1
3 formadors	12 hores +	10 hores	40€	2.640 €

Curs 2:

Formador	Hores 2 Jornades +	Seguiment	Preu/h	total any 2
3 formadors	12 hores +	10 hores	40€	2.640 €
2 becaris universitaris de suport				total
950 €/ persona				1.900 €
1 dissenyador de webs que implementi la informació.				total
500 €/persona any				1.000 €

- Despeses de materials (2 anys):

Material docents	Material extra	Domini	total
200 €	500 €	65 €	765 €

DESPESES TOTALS: 8.965 €/ 2 anys

No es preveuen ingressos directes per aquest projecte, tret de les subvencions que es puguin demanar.

¹² PEER, Programa Educatiu Escoles Rainbow. http://www.familieslg.org/wp-content/uploads/2016/07/DOSSIER-PEER_baixa.pdf